

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Axel Steensberg: Sønderjyske bøndergårde

Werner Christiansen: Geske Marie Outzen

Ludvig Frandsen: Onkel Ludvigs brev

August Baggesen: En anbefaling

Ingeborg Poulsen: Fra min tyske skoletid

Boganmeldelser

Grænselandsdagbog

MAJ

5 · 1977

53. ÅRGANG

NYHED FRA PADBORG BOGHANDEL

Karin Johannsen: „Sindelag”

I denne lyriske selvbiografi skildrer sydslesvigeren Karin Johannsen tiden fra 1939 – 1949. Vi følger barnets oplevelse af krigen i hjem og skole og af brydningerne omkring den ti-årige piges overgang til den danske skole indtil hendes endelige forankring i det danske. Nye digtsamlinger fra grænselandet er sjældne, og vi har derfor med glæde taget denne bog i kommission.

Det er en spændende beretning om et ungt menneske undervejs til sig selv.

Bogen er rigt illustreret med tegninger af Kamma Svensson. Trykt i højformat på gråt karton, 88 sider. Indb. Pris kr. 39,50/DM 16,20 + porto ved ev. forsendelse.

Bogen kan bl.a. købes hos Bladcentralen v. Otto Nielsen og Dansk boghandel Flensborg.

padborg boghandel

bogcentret ved grænsen

Nørregade 16. DK 6330 Padborg

Flintestuen

Stjernegade 7. Sønderborg,

er åben hver dag maj – september kl. 15.30 – 18. Lukket lørdag og søndag.

Samlingen omfatter 78.000 nummererede fund, hvor af de bedste er udstillet: Store og små økser, dolke, pile, hjortetakker og østersskaller, knogler etc. fra køkkenmøddinger, gravninger og mange andre steder. Det nyeste er en trækølle fra jernalderen – der kendes kun to eksemplarer af denne type i Danmark.

GRATIS ADGANG.

Interesserede gæster er velkomne til selv at finde en oldsagerindring i den store gave-rodekasse.

Marle og Troels Nielsen

Rådhusstorvet 11, Sønderborg

Tlf. 04 42 93 40

Bymuseet i Flensborg

Udstilling 15. maj – 12. juni 1977 i anledning af maleren

A. G. Nissens 70 års fødselsdag.

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ikke.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 52.– kroner årlig (heri er medregnet MOMS og porto-udgifter). Enkeltnumre kan købes for 5.– kroner stykket, større særnumre eller dobbelthæfter beregnes der dog en særlig pris for.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Werner Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Tlf. (04) 72 18 78.

Christian Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Tlf. (04) 62 14 50.

Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Prøvehæfter (overskudshæfter) sendes gratis og gerne efter anmodning.

Hans Aarøe's bulbyggede gård, Vonsbæk sogn, 1898 (A. Hoffgaard fot.).

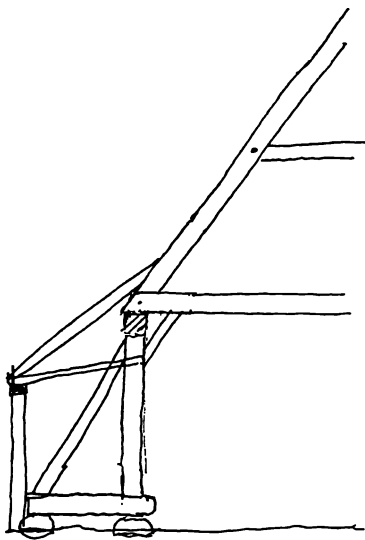
Sønderjyske bøndergårde — fortiden i nutiden

AF AXEL STEENBERG

I foråret 1977 arrangerede Historisk Samfund for Sønderjylland en foredragsrække, hvor medlemmerne hørte professor, dr. phil. Axel Steensberg fortælle om traditionsbundne enkeltheder ved opførelsen af bøndergårde, særlig mure og tage, (hvor stråtagets mange fortræffeligheder blev fremhævet). Foredragsholderen var også inde på ildstedets udvikling.

Sønderjysk Månedsskrift har fået lov til at låne manuskriptet.

Vi kan ikke løbe fra vor fortid, hverken som enkeltmennesker eller som folk. Det kommer af biologiske arveanlæg, og det er hvad historien har lært os. Mennesket er skabt af arv og miljø, og hvad vi selv kan lægge dertil, ligger inden for den struktur, menneskehjernen har gemt gennem de sidste 100.000 år. Det er derfor, vi, trods forskellige sprog, kan komme i nærmere kontakt med en kineser eller en neger end med vor hest eller hund. Vi mennesker er lavet på samme må-

Konstruktion af en bullade i Emmerlev med skrånstivere i udskuddet, mindende om Trelleborg-husenes, men stolperne sat på sten. Efter Mejborg: Slesvigske Bøndergårde, fig. 250.

de som biologiske væsener, vi er af samme oprindelse. Det er derfor, folk kan undfange de samme ideer, uden direkte fysisk eller åndelig forbindelse, og det er derfor, vi kan gætte os til mere, end ord kan udtrykke, når vi sidder og snakker sammen.

Disse enkle kendsgerninger er værd at erindre sig, når man stilles over for folk, der hævder, at hvad der ligger før den sidste verdenskrig ikke angår os i dag. Det betyder ikke, at vi skal overtage arven uændret. Men én af vore moderne designere, der har formgivet genstande i plastmateriale til Metropolitan Museum of Arts i New York siger, at han skaber på grundlag af de »moduler«, de forhold mellem højder og bredder, der gemmer sig i vore gamle bindingsværksgårde. Også tidligere tiders stilarter byggede på traditioner, og når så meget moderne byggeri er smagløst, skyldes det, at man har forsynet sig mod æstetiske regler, der åbenbart er bygget ind i vor hjernes struktur, og som ikke kan ændres ved nogle pennestrøg på et tegnebord.

Ubevidst bidrager vore omgivelser former og farver til vort fysiske velvære. Derfor er det ikke ligegyldigt, om de huse, vi bor i, har moderne »butiksvinduer«, der naturlig-

vis er lette at pudse, eller de gammeldags seks- eller otterudede, om vinduer og døre udfylder vægfladen på en tiltalende måde eller ej, om lyset reflekteres fra en kalket eller limfarvet vægs millioner af små korn eller fra en plastmalet glat flade. Og lige så lidt som man kan kronrage en mand, der har et fyldigt og smukt hår, uden at det får en æstetisk vrangvridning, kan man lægge et eternittag på en gammel bondegårdslænge, der er skabt til et stråtag, uden at det ser koldt ud.

Et hus består først og fremmest af bærende og lukkende dele. Allerede o. 1600 var man i Sønderjylland de fleste steder gået over til at bygge rummeligere længer end i kongeriget og anbringe solide spærtage på dem i stedet for de raftetage, der endnu i forrige århundrede fandtes nogle steder på Sjælland og Bornholm. Men i syd og vest holdt man længe fast ved den gamle tradition med at sætte de bærende stolper i nogen afstand fra væggene. Navnlig i de nedersaksiske huse med den store køre- og tærskelo, »dielen«, i midten og to rækker båse langs ydervæggene var denne afstand temmelig stor, og det samme gjaldt de ejderstedske »hauberge«.

Længere nordpå kunne man endnu i 1960-erne finde længer, hvor afstanden mellem væggen og den bærende række stolper var mindre, men hvor skrånstivere støttede stolperne på deres ydersider. Mejborg viser i sin »Slesvigske Bøndergårde« (1892) en konstruktionstegning af et bulhus i Emmerlev, hvor man ser sådanne stræbestøtter mellem væggene og de tagbærende stolper. Konstruktionen minder slående om vikingetidens »Trælleborge« bortset fra, at skrånstøtterne i disse haller muligvis stod frit uden at være beskyttet af væg og ekstra tagudhæng? I Emmerlevhuset var der kun bjælker i hvert andet fag, hvilket gav mulighed for, når hele laden var fyldt med korn, at svinge plejlene i gulv efter gulv, hvis man begyndte fra gavlen af. Måske hed disse

Knægtbygget gavlf af stuehus i Genner, Øster Løgum sogn, opført 1638. Vinduerne i de to kløver i østgavlen er fornyet og gjort højere ved at skære løsholterne ud. Stolperne i gavlen er forsynet med en skæl-fod, der griber ned over fodremmen. Gavlen har næppe oprindelig været stråklædt. Fra denne længe stammer Flensborg-museets panelstue (Mogens Clemmesen fot. 1910).

støttestolper oprindelig »trælle«, som nærværende forfatter har foreslået i et festskrift til Holger Friis (1971), og som J. Brøndum-Nielsen tilsluttede sig i Festskriftet til Kristian Hald (1974). Oprindelsen til ordet »træl« er gådefuld, og det har formentlig betydet en kort støtte, ligesom »knægt«.

Væglukkelserne var i middelalderen ofte lavet af tynde egeplanker. I Sønderjylland anbragtes de vandret på kant som »bulfjælle«, idet enderne indfældedes i slidser, »noter«, i stolpernes sider. Og en sådan væg kunne – hvis ellers taget var tæt – holde i flere hundrede år. Den ældste datering, man kender på et sådant hus, er 1605, og den yngste bullade, der blev opført i Sønderjylland, stammede fra 1816. Den stod på »Bukshave« i Fjelstrup sogn.

Frederik 2. havde i 1577 forbudt bønderne i Koldinghus- og Skodborg Len at opføre bulvægge, men bønderne rettede sig ikke derefter. Både Frederik 2. og hans søn Christian 4. var alvorligt bekymrede for, at der ikke fortsat ville være nok af egetræer til flådebygning i landets skove; og man forstår deres bekymring, når man hører, at der til et lineskib på 50 kanoner medgik ikke mindre end omkring 5000 egetræer.

I stormflodsåret 1634 var allerede flere gårde bygget af grundmur i Lø herred, og skikken at brænde mursten bredte sig nord på blandt bønderne i vestereggen, hvor mangelen på skove først var blevet følelig. I Bevtoft virkede i slutningen af 1600-årene en præst som foregangsmand ved at lære sine sognebørn at brænde sten i for tilfældet

opførte små teglovne. Her ude i Vestslesvig har man indtil den nyeste tid undertiden kunnet finde rester af bindingsværk bevaret indenfor en grundmuret ydervæg. Eller man har erstattet en brøstfældig bindingsværksydervæg helt med grundmur; således i en én-længet gård i Frøslev, som nærværende forfatter fotograferede i 1943. Her havde man undermuret væggene engang i 1700-årene. Selve den rummelige længe med bolig i østenden og stald og lade i den vestlige del stammede formodentlig fra engang i sidste halvdel af 1600-årene. Nu er den desværre forsvundet ligesom jævnaldrende gårde i Sundeved, Angel og Als, for ikke at tale om Ærø, der jo i verdslig henseende hørte sammen med hertugdømmet.

I Angel, Sundeved og Als opførte man endnu i 1600-årene ved siden af den rummelige hovedlænge såkaldte »hjelme« eller »Luftscheunen« af træ, i reglen med lodret bræddebeklædning. Længst blev de bevaret på Als, men nu er de vistnok alle forsvundet. Også i Vestslesvig kunne man finde fritliggende trælader som ved en gård i Ballum Østerende endnu i dette århundrede.

Et andet karakteristisk træk ved Sønderjyllands fornemste bøndergårde var deres knægtbyggede gavle. I købstæderne ved vi, at både gavle og gadefacader i toetagers huse var bygget med udkragninger, båret af såkaldte »knægte«. Det var en slags konsoller, som blev naglet fast på stolpernes yderside, så de kunne bære de udkragede ender af bjælkerne. Sådanne knægte har undertiden været at finde i gavlene af étetagers stuehuse, f.eks. på den forlængst nedrevne stuelænge i Genner, hvorfra panelstuen i Flensborg Museum er hentet. Derimod er der forsvundet et andet gammelt træk i bindingsværkskonstruktionen rimeligvis allerede o. 1600. Det drejer sig om de såkaldte »sidebånd«, der løb over flere fag i stedet for renæssancens løsholter. Dette senmiddelalderlige træk findes i dag kun som en lille rest på et borgerhus i Rendsborg. Men det

har i middelalderen uden tvivl været udbredt over hele Danmark og Nordtyskland, i hvert fald syd for Østersøen og det er endnu bevaret i Nordvest-Sjælland. Grith Lerche har skrevet om denne ejendommelighed i en afhandling, »Seitenbandkonstruktionen«, i tidsskriftet »Nordelbingen« 1971.

I 1600-årene brugte man tit at mure bindingsværkstavler i mønster. Et eksempel herpå fandtes endnu til 1923 på »Stenderupgård« i Grarup sogn ved Haderslev. I denne egn ligner gårdanlæggene med deres fire længer, omsluttende en regelmæssig gårdsplads i øvrigt gårdene nord for Kolding. I Vestslesvig var den firkantede gårdsplads tit så lille, at man ikke kunne komme derind med heste og vogn. En sådan gård kaldtes en »omlut gård« (s. 133), og her lå beboelsen i reglen i et hjørne, idet pisel, dørn og køkken var i den ene ende af hovedlængen, medens bagers og bryggers fandtes i den tilgrænsende sidelænge. Hovedlængen kan man altid kende på, at der over indgangsdøren er en gavlkvist i taget. Fra døren kommer man ind i »e framgol«, der går tværs gennem længen og adskiller beboelsesrummene fra stalden eller »båsen«, som man mange steder har kaldt kostalden. I Haderslev amt og Ribe-Vardeegnen såvel som mellem Kolding og Vejle hed kostalden derimod »øddel«, et ord, der er beslægtet med ajle. Den ligger tit i hovedlængen, medens ungkvæget kan være opstaldet i en sidelænge (jfr. P. Skautrups redegørelse i Festskriftet til H. P. Hansen, Herning, 1949).

Det er ikke her stedet at gå i enkeltheder med udviklingen af vore bøndergårde. Herom kan interesserede læse i to af mine små bøger, »Den danske landsby« (1973) og »Den danske bondegård« (1974). Men som afslutning bør ildstedets udvikling skitseres i sine hovedtræk.

I jernalderen ved vi, at ildstedet kun var en brændt plet på lergulvet. I middelalderen har det næppe været stort anderledes, skønt endnu ingen tomt af en middelalderlig gård

»Omlut gård«, hvis firkantede gårdsplads ikke kan befares med hest og vogn. Stuelængen ses til venstre med stald i den ene ende. Jep Jacobsens gård i Rens, Burkal sogn (Axel Steensberg fot. 1943).

er blevet udgravet i Sønderjylland. Over sådan et gulvildsted plejede der at hænge et såkaldt »røgloft«, en slags »himmel«, der kastede varmen nedad til siderne, så man kunne udnytte den mest muligt. At også røgen fulgte med og generede lungerne, var uundgåeligt. Røgloftet er kendt fra Danmark og Vesttyskland, men det findes den dag i dag også i de indfødtes hytter på New Guinea, hvor åndedrætsbesvær er en af de mest generende aldersdoms-sygdomme.

På Næstved-egnen nævnes røgloftet i 1630'erne. Og i Vangede ved København kom en tjenestekarl en dag til at kigge op på røgloftet, hvor der lå et sammenrullet væderskind, som det viste sig var taget af et dyr, hans husbond havde stjålet. Røgloftet brugtes altså til opbevaring af sager, der gerne skulle ligge tørt og godt, og ved det kunne skinker og fårelår hænges til rygning. På Bornholm nævnes i 1688 et »ildsted med fla-

ge over« og et andet sted en »flage-tille«. Tilje var navnet på det loft, vi kender fra jomfruburet i ridderviserne. I Nordjylland og på Sjælland havde man et lyrehul i tagets mønning. Men i Sønderjylland havde man et hul i gavlen, det såkaldte »uglehul«, hvor røgen kunne drive ud.

Allerede tidligt i renæssancen begyndte man i Nordtyskland at bygge lukkede stuer, »dornitzen«, for at spare på brændslet, således som det forordnedes i Mecklenburg 1562. Og sidst i 1600-årene kom der her en ny forordning, der krævede, at der over ildstedet skulle være en »Schwibboge«: en bagvæg og to sidevanger samt en bue med aftrækshuller i forsiden. På Sjælland havde man »fjælle-esser«, der også var begyndelsen til rigtige skorstene. På Als og i Nordjylland var man allerede i gang med at opføre skorstene flere steder. Men piben endte gerne i loftsrummet, hvilket øgede brandfaren. Der-

for udstedte hertugen i 1741 en forordning for Als, der krævede, at skorstenspipen skulle rage en alen ud over taget. I 1776 kom der en brandvæsenforordning for hertugdømmet Slesvig. Og i 1792 en tilsvarende for kongeriget. Heri bestemtes, at der skulle være en bue over ildstedet med et godt lerloft over. I det sydlige Jylland og på Fyn fik man i stedet en slags kamin med aftræk til skorstenen, der o. 1800 havde vundet indpas overalt.

Den daglige stue kaldtes både i Sønderjylland og i Vestjylland til Vardeegnen for »dørnset«, fra det slaviske »dvernice«. Også ordet »stue« er i sin nuværende form af slavisk oprindelse »(istova«), medens det sønderjyske ord fororstue, »pisel«, er afledt af latin. Det samme ord kendes i flere former på forskellige sprog: fransk »pøele«, svensk »spis«, norsk »peis«. Ord som bryggers og stegers er derimod hjemlige forkortelser af henholdsvis »bryggerhus« og »stegerhus«, ligesom bagers kommer af »bagerhus«. Ejendommeligt nok er betegnelsen for den ovn, man ildede til bagning, »bagerovnen«, ved at blive erstattet af ordet »bageovn«, der egentlig var en komfurovn, der opvarmedes ude fra. Det er formentlig gasbageovnen, der har gjort, at r'et i »bagerovn« falder væk. Men det er i og for sig en forringelse, idet der i sproget ikke mere ses nogen teknisk forskel mellem de to former for ovnopvarming. Så mon man ikke bør fastholde betegnelsen bagerovn for den gamle, store ovn, der nu overalt er forsvundet fra bøndergårdene, afløst af de transportable el- og gasovne?

Der findes endnu enkelte gamle bøndergårde og endnu flere gamle bindingsværkshuse bevaret i Nordslesvig. Det kan man overbevise sig om ved at køre en tur ad sognevejene på Als. I Sundeved ser man adskillige smukke grundmurede længer, og det samme er tilfældet på Vestkysten og enkelte steder i midtlandet. På Årø er en lang stuelænge netop blevet tækket med stråtag, et

smukt syn, som desværre er alt for sjældent.

Mange klager over de høje brandassurance-præmier, hvor der er stråtag på længerne. Men hvis man ville isolere med rock-wool indvendig, og gøre det forskriftsmæssigt, vil det efter kyndiges udsagn vare ca. en time, før en optændt ild kan nå at æde sig igen og få luft. Det betyder, at man ikke mere behøver at ængstes for nytårsskyderi. I hvert fald vil assurancepræmien kunne nedsættes med 25-30%.

Mange kvier sig ved at bekoste et nyt stråtag og foretrækker det billigere eternit. Men man betænker sig ikke på at skifte sin bil ud, trods det, at udgiften er i samme størrelsesorden. Men medens bilen måske kan holde i ti år – med behørig reparationer – varer stråtage i 20-25 år, rørtage endnu længere, uden reparationer af nævneværdig grad. Det er i hvert fald dyrere at få en mekaniker til bilen end at sætte en tækkemand til at stoppe et hul i taget. Og så er stråtaget både smukkere og isolerer bedre, hvilket taler til dets fordel i disse energi-besparelsetider.

Mennesket lever ikke af brød alene, og der spores i de senere år hos unge en voksende interesse for at skabe sig bedre og mere menneskelige omgivelser. Det er imidlertid ikke »bagstræbere«, der taler om »livskvalitet«. Mon der ikke er tegn i sol og måne på, at stråtagene vil komme til ære og værdighed igen mange steder, og at man i stigende grad vil forstå at skønne på skønheden ved de gamle længer? Det behøver ikke at betyde, at man forkaster nyt byggeri. På en gård i Midtsjælland har således en dygtig yngre landmand forstået at forene en grundmuret stuelænge, en gammel bindingsværkslænge og en moderne svinestald med fjernsynsovervågning af grisesøerne til en smuk harmoni. Gammelt og nyt kan udmærket klæde hinanden. Det er ganske vist avlen og besætningen, en landmand skal leve af. Men det udelukker ikke, at det bedste i den nedarvede livsform kan bevares.

Geske Marie Outzen

– en vestslesvigsk kvinde fra pietismens og kniplingetidens store dage

AF W. CHRISTIANSEN

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, skriver om en vestslesvigsk kvinde fra pietismens første dage i anledning af 250-året for hendes fødsel.

Den mest kendte kniplingsskikkelse fra kniplingstidens glansperiode er utvivlsomt Geske Marie Outzen, der fødtes i Emmerlev for 250 år siden. Det er dog ikke som aktiv udøver af dette kunsthåndværk hun skal mindes. Tiden har næppe levnet hende mange timer til dette stillesiddende arbejde. Som 22-årig mistede hun sin mor, og som den ældste af en søskendeflok på otte har hun måttet tage sig af de huslige pligter. Faderen var død syv år forinden. Da hun senere med sin mand overtog den hjemlige gård, fødtes der i ægteskabet 11 børn, så hun vel mestendels har måttet nøjes med i forbifarten at kigge hen til skrinet. Men alligevel blev det i forbindelse med kniplingerne, at hendes navn blev kendt, og det skyldtes pastor N. A. Jensen, der var præst i Jernved. Han udgav i 1910 en bog »Godt mod«, der giver en indgående skildring af hendes liv og hendes samtid. Da han senere fik ansættelse i Møgelstønder (1921-37) blev bogen i 1935 genoptrykt og er sikkert med stor opmærksomhed blevet læst i hjemmene vesterpå.

Baggrunden

Hvad var nu anledning til, at den jyske præst beskæftigede sig med denne sønderjyske kvindeskikkelse? Dels skyldes det vel hans interesse for denne landsdels historie. Han var allerede før genforeningen en skattet foredragsholder sønden å og en hyppig

gæst ved de møder, der afholdtes omkring på egnen, indtil den første verdenskrig brød ud og satte en stopper for denne folkelige virksomhed med gæsterne nordfra. Det sidste, han i denne tid deltog i, var et sommermøde, der afholdtes i Trøjborg park den 31. juli 1914. Fra dette måtte han skyndsomst begive sig hjemefter, krigsudbruddet lurede om hjørnet.

Det blev lidt af en tilfældighed, at hans opmærksomhed blev henledt på den viljefaste og trosstærke Geske Marie. En dag i 1891 fik han på Frederiksberg overrakt en bog om Budstikke-Boisen, som dennes søn, seminarieforsøger Peter Boisen, havde udgivet i Gedved 1893. »Her lærte jeg bønnehørelseshistorie at kende så kort, den var blevet fortalt på de to første blade«, skriver pastor Jensen i forordet til sin anden udgave. Hvor dybt den sank i mig, skønnes af, at da jeg 12 år senere kom til Jernved, var det den, jeg fortalte i alle sognets skoler på mit første besøg. Ligeledes mindes jeg den højtid, der fyldte mig, da jeg samme sommer gæstede egnen og stod ude på Højer dige og så i nord Emmerlev som den mørke linie i de lyse enge. Siden blev jeg opmærksom på, at den tapre stammors navn ikke var nævnt i den korte fortælling«. Han foretog nu en omfattende efterforskning gennem samtaler med hendes slægtninge på egnen og gennem et ihærdigt studium af kirkebøger og andre skriftlige og trykte kilder.

Resultatet

Resultatet blev en yderst velskrevet bog, en skildring af sognets kirke- og skoleliv,

de åndelige og økonomiske forhold, kort sagt en malende beretning om det miljø, der kom til at sætte sit præg på hende. Bogen bringer historiske kendsgerninger, men så må der også tilføjes, at forfatteren flittigt har benyttet den digteriske frihed. Hvad denne kvinde har tænkt, følt og håbet gennem barneårene, som skolepige og konfirmand, i ungdomstiden og senere som den modne husmor, kan hvor smukt det så end er skildret, kun bero på gisninger. Dybden i et menneskeliv lader sig vanskeligt lodde de mange år bagefter. Han skriver da også, at den personlige betragtnings pegepind er nok noget rigeligt anvendt. Det kan vel ikke forsvares, men nok forklares ved forfatterens præstelige håndværk.

Gårdmandsdatteren Geske Marie

Geske Marie Outzen blev døbt den 29. maj 1727. Fødselsdagen kendes ikke, men den kan måske efter datidens skik sættes til en ugestid forinden dåbsdagen.

Hendes barndomsår faldt i den tid, da Brorson var præst i Tønder (1719-37), og den pietistiske forkyndelse gennem ham og andre præster fandt grobund i adskillige sogne, og det var da også tilfældet i Emmerlev.

»Tønderregnen var jo ualmindelig god at leve i i så henseende. Guds ord var ikke dyrt i de dage«, udtrykker pastor Jensen sig. Sognet fik da også et blomstrende menighedsliv. Brorson anfører efter en bispevisitats, han afholdt i sognet: »I menigheden var som ellers altid en sådan trængsel af folk, at jeg næppe kunne flytte en fod fra alteret, ikke heller komme til at eksaminere flere børn end de få, som kunne få rum i det lille kor«. Det lå ham da også stærkt på sinde at få kirken udvidet, hvad dog ikke skete.

Geske Maries far var gårdmand Peter Christensen Outzen, der sad som fæster på en gård under Trøjborg. Han var tillige kniplingskræmmer, og da dette var et ret indbringende erhverv, har det været et velstå-

ende hjem. Datteren blev gift i 1751 med Boy Hansen, der var søn af rådmann Hans Boysen i Højer. Ved giftermålet flyttede de ind i konens barndomshjem. Men der kom en række tunge år for dem. »I de første år blev der skænket dem en drik, besk nok, i deres bryllupsbæger«. Deres første pige, Johanne, var fra fødslen mærket af svaghed og led livet igennem af gangbesværigheder. Af de elleve børn, der fødtes, overlevede kun fem. Fire af disse kom mærkværdigt nok til at bære de fire bedsteforældres navne. En anden modgang, der ramte hjemmet, var af mere pekuniær art. Med mellemrum drog kvægpesten hærgende over egnen og gjorde sin ubarmhjertige høst, og da kvægavlen jo var et hovederhverv blev en sådan sot en katastrofe for landmændene. Der var kun ringe, ja, ofte slet ingen indtjeningsmuligheder ad denne vej. Om de trange kår skrev den daværende præst i 1766, at sognets bedste næring består i skibsfart og knipleri (kvægavl regnede man ikke med på denne tid). Søfarten gør sognet til et af de tættest befolkede og drager en hob mennesker sammen, som vil være nær ved kysten og her fra udskibes til Holland. Men da lykken på havet er foranderlig, forårsages just derved større armod her end andet steds, når manden dør på rejsen og efterlader enke og børn. Fattige findes her talrigere end andre steder, dels som følge af den anførte grund, dels formedelst de jævnlige sygdomme, som fruentimmeret ved for meget stilhed og sæde ved kniplingskrinet pådrager sig. Mange må derfor henvises til tiggerstaven.

Til disse trængsler kom der endnu år med stor misvækst, og her har Boy Hansen vel lidt samme skæbne som de øvrige i sognet. Om nu Geske Marie har givet sig i kast med kniplingspindene for at bøde på nøden, der sikkert også har præget dette hjem, det ved vi ikke. Det var jo ikke den store dagløn, der kunne tjenes. En kniplerske spandt hverken guld eller sølv, men det gjorde derimod kniplingskræmmerne. Boy Hansen havde kend-

skab til dette fra sit barndomshjem, og hvis han ikke tidligere havde været opkøber af kniplinger, så påtog han sig det nu. Han fik en betroet mand, der i Norge skulle se at finde afsætning på disse kostbare varer. Værdien af en sådan kollektion som en handelsmand kunne drage af sted med, udgjorde ofte flere tusinde rigsdaler.

Peter skulle studere, men pengene manglede

Det var hjemmets højeste ønske, at deres søn Peter, der var en læselysten og videbegærlig dreng kunne få en boglig uddannelse. Som mange af egnens lærenemme unge kom han som 14-årig til Tinglev, hvor pastor Ulrik Andreas Petersen havde indrettet en privatskole. Her opholdt han sig i seks år sammen med andre, der ønskede at indsuge de kundskaber, der krævedes til et senere universitetsstudium. Her var blandt andet tre brødre Outzen fra Terkelsbøl, hvoraf en, Nicolai Outzen, blev historiker og en anset sprogforsker. Desuden var her også den senere pastor Lautrup i Brede blandt studiekammeraterne.

Det store spørgsmål var, hvordan der under de trange kriseår kunne blive midler til en videreuddannelse for den håbefulde Peter. Det var moderens inderligste ønske, at han engang med tiden kunne blive en Guds ords forkynder. Faderen mente, at han uden vanskeligheder nok skulle formå at skaffe de omkostninger, der krævedes til udførelsen af den længe nærrede plan om sønnens fremtid. Han satte sin lid til den bortdragne husserers hjemkomst. Denne havde da også med mellemrum sendt glædelige efterretninger om sin handelsfærd, og det styrkede håbet, for en god hoben penge skulle der til.

Men så udeblev livstegnene fra handelsmanden. Der lagde sig et tryk over hjemmet. Tålmodigheden blev sat på en hård prøve. Omsider påtog Boy Hansen sig at undersøge grunden til den stadige tavshed. Han tog til Norge, formodentlig med en af egnens skip-

pere. Det lykkedes ham dog ikke at opspore den forsvundne, og tungt nedbøjet måtte han vende tilbage, og fremtidsudsigterne var mørke for familien. Dog Geske Marie hentedes i den tilsyneladende håbløse situation trøst i sit bedekammer, et lille lukaf ved siden af sovekammeret. Her stod en lille pult og en skammel, og her i stilheden søgte hun både morgen og aften ind for at knæle i bøn i den faste tro, at Herren nok ville yde dem den tiltrængte hjælp.

Det er Peter Boisen, der i den omtalte bog, som han skrev om sin far, beretter om hjemmets trængsels- og længselstimer og om den højtidsstund, da Geske Marie endelig følte, at hun havde fået et svar på de mange bønner, hun gennem de mange år havde sendt Herren. Disse tildragelser er vel i hjemmet blevet fortalt fra slægt til slægt og må betragtes som den primære kilde, der gav pastor Jensen tilskyndelse til sine studier og sin skildring om den fromme og stærke kvinde, som han betegner som Tønderegnens kanaanæiske kvinde.

Ganske vist kan der indsnige sig fejltagelser i mundtlige overleveringer, og dette er da også tilfældet her med hensyn til lokale forhold. Der anføres, at den unge søn kom på en privatskole i Elmsholm i stedet for til Tinglev, og at faderen var en bolsmand med 3-4 køer. Her har man ikke været opmærksom på, at en bolsmand i Sønderjylland er ensbetydende med en gårdmand, mens den samme betegnelse i kongeriget nærmest må sidestilles med en husmand.

Her bringes nu beretningen om bønnhørelsen i Peter Boisens gengivelse:

Tiden nærmede sig, da indskrivningen til universitetet skulle finde sted, og hans afrejse blev bestemt. Dagen før var en prøvelsesdag for den fattige familie. Alle faderens forsøg på at tilvejebringe penge havde været frugtesløse, og selv moderens håb begyndte at vakle. Om aftenen sad faderen i den lille stue, hensunken i sorg og bekymringer. Hans børn sad stille og nedslagne omkring ham.

De vidste, hvad der tyngede på hans sind. Moderen derimod var ikke til stede. Hun var i sit bedekammer. På sine knæ stred hun en hård Jakobsstrid i bønnen. Intet menneskeligt øje så hendes tårer, intet menneskeligt øre hørte hendes bøn eller fornam hendes suk: »Jeg slipper dig ikke Herre, førend du velsigner mig«. – Men Gud sidder overlig og ser nederlig.

Pludselig kom hun ind til den sørgende familie med et glædesstrålende ansigt og sagde: »Vær kun ved godt mod! Gud har svaret på min bøn og vil hjælpe.« Men faderens hjerte blev svagt, han troede det ikke. De lagde sig til hvile, faderen med et tungt sind, moderen frejdig og frydefuld.

Pengebrevet nåede frem i rette tid

Næste morgen kom der et brev til faderen fra Holland, ledsaget af en ikke ubetydelig pengesum. Brevet kom fra hin for mange år siden bortflygtede handelsbetjent og indeholdt en vistnok sandfærdig beretning, hvorledes han efter at have solgt alle de betroede kniplinger havde ladet sig forlokke til på et i Bergen liggende sejlferdigt skib at flygte bort med pengene. Han gav det løfte, at han ville sende mere, når det blev ham muligt, hvorimod han forsikrede, at et forsøg på at efterspore ham ville være forgæves. Ved modtagelsen af dette brev og den medfølgende pengesum brast faderen i tårer, moderen i jubel.

»Der Peter«, sagde faderen, idet han rakte sønnen pengeposen, tag den, Gud har sendt dig den«.

Kort efter påske i 1782 rejste han så til Kiel, hvor han begyndte sit teologiske studium. Året efter havde han den sorg at miste sin mor. Hun skulle ikke få den glæde at se ham på prædikestolen som en Guds ords forkynder.

Han tog sin eksamen i 1786, men da den kun havde gyldighed i hertugdømmet, og han gerne ville virke i kongeriget, tog han

året efter eksamen fra Københavns universitet. Han fik ansættelse som præst i Vesterborg ved Nakskov og blev senere biskop over Lolland-Falster stift. I 1802 oprettede han i sit hjem et seminarium til at »opdrage skolelæreren til at være fornuftig bonde blandt bønderne«.

Han giftede sig med sin formands enke, der havde otte børn. Hun skænkede ham et, og da hun så afgik ved døden efter ti års ægteskab, giftede han sig med den norskfødte præstedatter Anna Nannestad, der fødte ham syv sønner og tre døtre. Af den store børneflokk nåede 15 voksenalderen, og af disse blev tre en kort årrække præster i Sønderjylland.

Frederik Boisen fik embede i Vilstrup ved Haderslev. Her begyndte han i 1852 at udgive »Budstikken«, et folkelig tidsskrift med oplysning og opbyggelse. Til hans afskedsfest i 1859 skrev Edv. Lembcke sangen: »Vort modersmål er dejligt«. I nabosognet Vonsbæk fik Carl Christian Boisen ansættelse fra 1844-50. Han blev senere stiftsprovst i Ribe. Otto Harald Boisen fik præstekaldet i Mjolden, hvor han opholdt sig fra 1851-60.

I 1909 blev der rejst en mindesten i Emmerlev på en toft, der hørte til den gård, hvor Geske Marie livet igennem havde haft sit hjem.

»Skønt denne sten er rejst for et ægtepar og også bærer begges navne«, udtalte pastor Jensen blandt andet«, skal talen her kun beskæftige sig med hustruen, fordi hun var den sjælsstærke af de to, i alt fald den af dem, vi har fået det stærkeste indtryk af: sjælsstærk og trosstærk«.

Det var en selvfølge, at det blev pastor Jensen, der kom til at holde afsløringstalen, men myndighederne havde dog forbeholdt sig den ret at ville have manuskriptet, affattet på tysk og dansk, til gennemsyn.

Geske Maries slægt

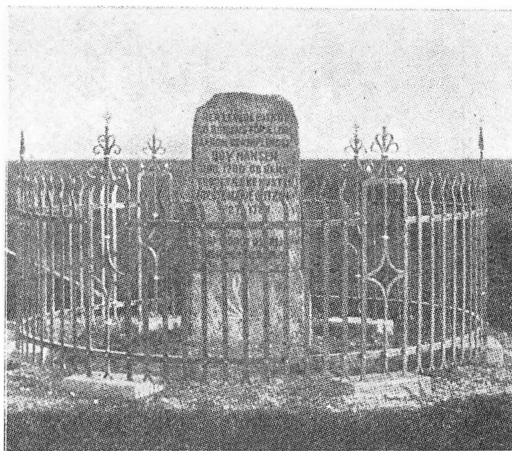
Medens pastor Jensen i sin omtalte bog Godt

Mod har bragt en redegørelse over Boy Hansens slægt, der er hjemmehørende i Højer, hvor der endnu findes efterkommere, skal der her bringes nogle genealogiske oplysninger om Geske Maries familieforhold, som er udarbejdet efter optegnelser af den kyndige slægtsforsker dr. Max Rasch.

Den ældste af hendes forfædre, det er lykkedes at finde, er skrædder Ouwe Christensen, der var født i Harres, Brede sogn, og som afgik ved døden i Emmerlev 1672. Alderen er ikke angivet. Afledningen af hans fornavn kom til at danne det fremtidige efternavn, som i kirkebøgerne er anført under varierende skrivemåder: Owsen, Aussen, Outzen. Han giftede sig 1652 til en gård i Emmerlev gennem sit ægteskab med Anna Hansdatter, født 1652 og død 1709. Deres søn, Christen Owsen, født 1657 og død 1737, blev i 1684 gift med Maren Pedersdatter fra Emmerlev. Medens slægten hidindtil havde siddet på en gård, der hørte ind under Tønderhus, må der nu være sket et gårdskifte, idet deres søn Peter Christensen Outzen (1657-1737) blev fæster på en ret stor gård midt i Emmerlev, der tilhørte ejeren på Trøjborg.

Han giftede sig første gang med Becke Godskedatter fra Kærgård, hvis far Godske Iversen ved sin død 1700 benævnes som løjtnant og angives at være begravet på Holmens kirkegård i København. Han har sandsynligvis været med i den store nordiske krig, der kom til at koste ham livet. Han har så fået sit sidste hvilested ved den kirke, der i sin tid opførtes til brug for alle, der tjente i Hans Majestæts flåde.

Efter at Peter Chr. Outzen mistede sin kone i 1725, giftede han sig året efter med Kristine, en datter af Hans Hansen Kramer fra Forballum, Mjolden sogn. I dette ægteskab fødtes i 1727 Gedske Marie som den ældste af otte børn. Hendes navn, som i kirkebogen skrives Gedske er formodentlig en afledning af navnet Godske. En halvbroder, der døde ret ung, hed Gadske (Godske).

På mindestenen i Emmerlev står: Her levede Biskop P. O. Boisens Forældre: Gaardm., Knipplingsk. Boy Hansen, død 1790, og hans trostærke Hustru Geske Marie Outzen 1727–1783. Hendes Valgsprog var: Gud sidder overlig, men ser nederlig.

Af Geske Maries søskende blev en broder, Hans Christian Outzen, købmand i Tønder og var i en årrække bykasserer. Han indgik ægteskab med Catharine Dorethea, en datter af grynmøller Fr. Sønnichsen i Tønder. Af dette ægtepars tre sønner døde den ældste i 16 års alderen. Den anden, Christian Outzen, fulgte i faderens spor og blev ligeledes købmand, han var fra 1826 til sin død i 1840 rådsmedlem i Tønder. Den yngste søn, Peter Friedrich Outzen studerede teologi i Kiel og blev i 1814 præst i Hjerpsted. Hans uligevægtige sind, han led af hypokondri, gav anledning til uoverensstemmelser med sognets kirkeældste, så han i 1837 tog sin afsked og flyttede til en søn, der var ejer af Kannikhus ved Møgeltønder. Her døde han tre år efter.

Den ældre slægt både på fædrene og mødrenes side var rodfæstet i den vestslesvigske jord. Den yngre slægt, og her tænkes på efterkommere af biskop Peder Outzen Boisen, blev med årene spredt over hele landet og adskillige af dem kom til at øve en betydelig indsats på landets kirke- og skoleliv og inden for politik og journalistik.

Man hører ikke så meget om civilbefolkningens færden under Istedslaget. Ovenstående tegning fra Øvre Stolk er næppe særlig realistisk, men giver jo udtryk for ønsket om at tage hensyn, så vidt det er muligt.

Ved slagets begyndelse blev danskerne beskudt fra gårde i udkanten af Øvre Stolk; man troede først, det var beboerne, men man identificerede snart angriberne, der hørte til fjendens 5. jægerkorps.

I øvrigt var identificering af de danske insurgenter et virkeligt problem, som af gode grunde vanskeligt kan opklares.

Hovedparten af insurgenterne, de, der svigte-

de nationalitet, var regulære danske tropper. Nogle, for eksempel medlemmer af 4. jægerkorps, kæmpede mod danskerne iført deres gamle danske uniformer, som i visse tilfælde var suppleret med et armbind. Man kender andre tilfælde, hvor uniformen eller dele af den var blevet farvet, men kun hvor insurgenterne kæmpede i prøjsiske uniformer, kunne man være sikker på at kunne skelne ven fra fjende. Hvor mange fejltagelser der har fundet sted, er det umuligt at gisne om, men der har utvivlsomt været møder mellem mindre, fjendtlige enheder, hvor man ikke har kæmpet.

Brevet fra onkel Ludvig

AF LUDVIG FRANDBEN

Schlesvig d. 31. Juli Kl. 6 Morgen 1850.

Overlærer Gerda Balsløw, Næstved, har lånt Sønderjysk Månedsskrift nedenstående brev. Det er skrevet umiddelbart efter slaget ved Isted den 25. juli 1850 af en bror til hendes oldemor, og afstanden til de dagbogsblade, der blev offentliggjort i aprilnummeret, er unægtelig forbløffende stor.

Kjære Moder.

I dette Øjeblik er jeg tilbage i Qvarteret i Schlesvig hvor vi i forgaars Aftens blive 6 a 8000 Mand indqvarteret, fortiden er jeg nemlig ubrugelig til Tjeneste :/: ydre Tjeneste :/: og en anden Ordonnantzofficer har jeg i de sidste Dage siden 27 Juli om Morge-

nen haft til Assistance, jeg kan ei bære noget Overstykke og maa gaa bararmet og det gaar godt i enhver fremmed høi Officers nærværelse, dette er en Dragt som jo ellers ei taales i Fredstid, men paa Lazareth ville og kunde jeg ei, thi vi har overvældende meget at ordne baade af Ydre og Indre forretninger. Nu har min Oberst forbudt mig at komme ud jeg bliver ogsaa gierne hiemme thi intet andet forefalder end Forpostfægtninger og sieldent er det man kan træffe der at være tilstæde, en saadan havde vi den 28. idet 2 fiendtlige Escadroner kom og forfulgte vores yderste Forposter men mine gode gamle Kammerater af 2de Husar Escadron bemærkede det og saa ilde tilredte de de tyske jeg var i Nærheden og tog Anledning da jeg fik 16 Husarer at observere Fiendens bevægelser dermed havde jeg mit Tidsfordriv og var bestandig i Hælene paa dem, jeg kom saa sildig hiem og var 2 Mil længere borte end vor Styrke og Forposter ere, og fik mange Skiænd af Obersten, thi i mange Timer havde de ventet mig og troede mig fortabt. Han var meget eller havde været meget bedrøvet; thi sagde han, jeg har tabt nok og saadanne Smaaexpeditioner hører til Forposternes Funktion og ikke til Dem, imidlertid har jeg Gud ske Tak og Lov i den sidste Frygtelige Kamp den 25de Juli været saaledes med, at de fleste er jeg bekjendt af, og har et godt Navn; men ved at vende Tanken til den Dag da gaar Taaren i Øjet og Brystet sammenpræsses, thi vi har tabt umaadeligt men vundet Seiren, mange udmærkede Mænd er nu hisset, aldrig har jeg kjendt en saadan Kamp i næsten uafbrudt i 12 Timer har mange afdelinger fægtet frygtelig haardnakket, jeg har deltaget paa Stæder hvor det frygteligste foregik. 2de Gange sprængte jeg midt ind blandt Fienden for at komme til 13 Bataillon som i Byen Ober Stolk var afskaaret fra mig, der stod Kampen rædsom midtiblandt brændende Huse vore Venner og vore Fjender saaledes sammen blandede at for at skyde paa en Fiende skød man ofte sin Ven i den

næste Gaard op til, med faa Ord vil jeg gjøre Eder det begribeligt vi stod langs Siden af et Hus Fienden for Gavlen af samme Hus blot Geværpiiben dreiet omkring Gavlhjørnet og Munden af Løbet var for vore Fienders Ansigt, og omvendt fra Fiendens Side var hans Geværløb for vores Ansigt, tænk dig kiære Moder Gud sparede paa saadanne Steder mit Liv jeg ene tilhest midt iblandt lutter Infanterie, Fienden kom tværs ind for vores Bataillon, der hvor vi ahnede ham og da jeg derfra ville ile frem til Hovedstyrken som var foran maatte jeg passere ligeud for Fiendens Masser som stod tæt i en tilstødende Tværgade jeg begyndte at passere Fiendens Sted fra Hjørnet af Husene med 5 Alens Afstand og førend Veien bugtede sig var der cirka 60 a 70 Skridt, du kan tænke dig hvor det knaldede efter mig og fra Hækkene jeg maatte passere de var tæt besatte; et Skud i Armen var det ene jeg fik idet jeg 2de gang sprængte til Byen, 3 Heste ere skudt paa mindre end en Time under mig en dejlig lille sort Hest snild og hurtig jeg holdt næsten mere af den end af Bayard fik en kugle lige foran mit Ben tværs igennem Livet og døde snart, jeg havde saa knapt om Sadletoi ingen turde gaa til og hielpe mig at spænde den af det var midt for Fienden, en rask Karl kom og hialp mig han bar den bort for mig midt i frygtelig Kugleregn. Bayard skulde jeg bestige; men den var borte og jeg troede den fangen eller skudt da den var nærved jeg var bedrøvet, men løse Heste af bortskudte Ryttere var der fuldt af, af $1\frac{1}{2}$ Escadron Dragoner straks efter at jeg havde besteg den anden og udført nogle af Generalen givne Ordre $\therefore$: Han var nemlig her tilstede og paaskyndede Fremmarch derfor blev Byen ei afsøgt hvori af hvoromkring Tysken laa skjult $\therefore$: og paa min Anmodning til Generalen om jeg måtte lade Cavalleriet rykke igjen frem og gjøre Attache blev den skudt, jeg havde den Lykke at vinde Generalens Gunst, og Taarene kommer ofte frem og jeg er bedrøvet naar jeg kommer til at tænke paa

hans ofte gjentagne Spørgsmaal efter mig naar jeg var længere borte end han kunde see; thi da havde han ofte sagt hvor er Frandsen Cavaleriet skal han føre frem han er brav til Indhug, dette siger mig Oberst Baggesen han var og tilstede udenfor Byen, og hørte ofte at Generalen kaldte paa mig, ingen kjendte heller bedre den Stilling end jeg thi hvor ingen Andre ville gaa der red jeg, jeg siger dig ei kiære Moder dette for dermed at broute; men det ved jeg og det føler jeg at ikke En gjorde der bedre sin Pligt end jeg, da jeg Dagen efter hørte af Obersten at Generalen saa ofte og saaledes havde sit Øje vendt paa mig kan du jo nok tænke dig hvor det fremkaldte Taarer hos mig, han gav mig al den Assistance jeg forlangte vi der havde at raade over, han hørte min Indberetning og paa mit Forslag lod han Kanoner placere; men som Batterichefen Captain Baggesen fandt Betænkelighed ved at lade kiøre frem, havde disse 2de Kanoner paa mit første forslag kommet frem, havde vi bedre kunnet tugte Fienden, men desværre først efter at jeg havde 2de Gange været i Byen jeg derfra kom tilbage og atter gientog for Generalen at det var nødvendig blev de kjørt op og begyndte at skyde, men da var vi meget betrængte, kuns 1 Compagnie af 2de Reserve Bataillon havde vi af Infanterie hos os næsten rundt omringet af Fienden; dette Compani gik paa min Anmodning frem foran og kuns saa megen Aabning at Kanonen kunne beskyde Fjenden da kommer jeg atter i saa Situation, saa kuns den Almægtiges Villie kunde forhindre mig fra at blive paa Marken, jeg var med at føre dem frem over nogle Smaa med Hegn paa, vi begyndte at marchere mod Fienden, hvilket jeg jo rigtignok forbød for ei at skyde op i Byen paa 13. Bataillon, men frem med Bajonetten ville jeg, jeg var til hest de Andre tilfods, som vi marcherede op langs med et Gjærde og Hegn for derfra hvor et Tværhegn høiere oppe begyndte at kunne skyde Fienden paa langs ned af deres Ræk-

ker, kan jeg ei faa vores Folk hurtig nok frem, jeg rider da til opmuntrer og skiender fortæller at hvor jeg kan ride kan de vel og gaa jeg sætter foran Rækken kommer op i Ledstædet derudfor hvor Tværhegnet begynder for at vise hvor langt Fienden havde naaet da staar allerede hele Ledstrædet fuldt af Insurgenter, deres Kugler af Ild deres Griben efter min Hest alt saa ud som jeg skulde ligge der, hurtig gjorde da Hesten ved den Knalden høre om, og som et lyn fløj den bort vi begge ubeskadiget, 10 minutter derefter blev den skudt omtrent kl 5 $\frac{1}{4}$ om Morgen. Jeg besteg en anden Dragons Hest som snart efter blev skudt og den 3die fik en Kugle paa Næsen gik bagover med mig, den 4de Hest reed jeg hele den øvrige Deel af Dagen. Paa denne Hest bivaanede jeg frygtelige Scener, General Schleppegrell overordentlig modig ville ei vige for den Overmagt, Fienden trængte frem og da Artilleriet trak tilbage løb disse Skurke så rask frem skød den tapre General i Hovedet, han faldt snart af Hesten vi var paa dette Sted nødt til Tilbagetog jeg saa Generalen ligge ville have ham med bort men ingen Folk af Infanterie paa min høie Opfordring dertil og Forsøg at ville standse Cavallerister og lade dem stå af Hestene; bære ham bort var det forgiæves, thi da stod Fienden os paa 50 a 60 Skud.

Oberstleutnant Kammerherre Bülow og jeg var de sidste af alle, der ville forsøge det, men idet han vendte sin Hest falder han truffen førend jeg kunde assistere ham paa Hesten midt imellem hans og min Hest, du kan tænke dig kiære Moder hvorledes jeg ofte i rolige Øjeblikke har været tilmode, en stor Glæde var det for mig da vi drog igjennem Schlesvig om Natten hørte jeg af en Doctor, at Bülow laa her vores Brigade var forrest igennem Byen, jeg fik Lov til af Obersten at opsøge Bülow og traf Gud være lovet ham baade levende og ogsaa fremdeles forhaabentlig at komme sig sagde Lægen var meget muligt. Efter Generalens Fald forestod endnu meget af det værste. Passet ved Isted

De sårede fra Istedslaget blev kørt til Flensborg.

Saarede kjøre til Flensborg.

:/: Mose og Skov :/: der var en rædsom Kamp, jeg har med mange faldne Kammerater og overlevende Kammerater deltaget i meget jeg kan ei specificere alt, og hvorfor jeg saa meget her omtale mig selv er fordi at jo hver Moder føler mest for sit eget Barn, og om end, skiøndt alle Fædrelandets Sønner skulde have lige Ret til alles Bønner i Hiemet saa gaar dog Eders Bønner først ud for de beslægtede. En del som baade glæder og opmuntrer mig, er at i den Rapport som kuns er et kort Foredrag og om Generalens Fald og 2. Brigades stilling, da lyder Oberstens Ord og Indberetning saaledes, /: thi efter at han havde skrevet den læste han det for mig, og sagde, for hvad De har gjort Frandsen finder jeg i det mindste at burde gjøre dette :/ for mit Vedkommende; fortrinsvis maa jeg (Obersten) fremhæve Lieutenant Frandsen, der under hele denne affaire viste en sielden modig Activitet og uagtet 3 Heste blev skudt under ham og han selv saaret i Armen ei forlod Generalen før det

— — —

Efterskrift: Ovenstående brev er gengivet efter en »Copi« af originalbrevet, lige som omstående anbefaling er trykt efter en »Gjenpart«, hvis »Rigtighed bekræftes af S. Larsen«, der arbejdede for Lt. Frandsen. Når

allersidste, kiære Moder, vel ved jeg og føler jeg at jeg har fortjent Tak; men mine Taarer kunde jeg ei tilbageholde. Der er ofte ei langt borte fra mig i stille Øjeblikke, men naar det gielder kan jeg være kold og rolig ved enhver Fare naar jeg blot er beskæftiget. — Mit Saar vil nok snart komme sig naar jeg bliver i Roe og intet feiler jeg ellers; nu er jeg uden synderligt Arbejde paa en del Regnskab nær, derfor kommer ofte Erindringer frem for mig om kiære Faldne, deriblandt min herlige Arnold, oh naar du viste hvor han var Armeens Yndling, tapper og højsindet opofrende og brav, jeg har tabt meget i ham som Ven og for min fremtid mest i General Schleppegrell, thi paa Slagdagen vandt jeg hans Tillid og Bifald. Jeg har faaet saa meget af Krigens Rædsler at jeg vil ønske aldrig mere at lignende Scener maa finde Sted hos os. Lev vel kiære gode Moder, hils Dem som gjerne høre noget om og fra mig.

Ludvig.

brevet til moderen er så fuld af fejl, skyldes det muligvis en unøjagtig afskrift, muligvis at sønnen, der jo var blevet såret, kun en uge efter slaget stadig er stærkt påvirket af begivenhederne.

Generalmajor August Baggesen. F. 14. 8. 1795 på Augustenborg slot, d. 18. 4. 1865 i København. Søn af digteren Jens Baggesen.

En anbefaling

I 1864 anmodede premierløjtnant Ludvig Frandsen generalmajor August Baggesen om en anbefaling. I denne giver generalen en skildring af kampens forløb i Øvre Stolk i 1850.

Det nøje Bekjendtskab, som jeg i min tjenstlige Stilling under Krigen i 1848 til 1850, har haft Lejlighed til at gjøre med den Patriotisme, Tjenesteiver og militære Dygtighed, som Premier Lieutenant Ludvig Frandsen af Cavalleriets Krigsreserve, Ridder af Dannebrog, har udvist, opfordrer mig til at betegne, om og kun i Korthed, denne hans Tjenestvirksomhed, – i Haab om, at saadant vil geraade ham til velfortjent Ære og være hans nærmeste til Glæde.

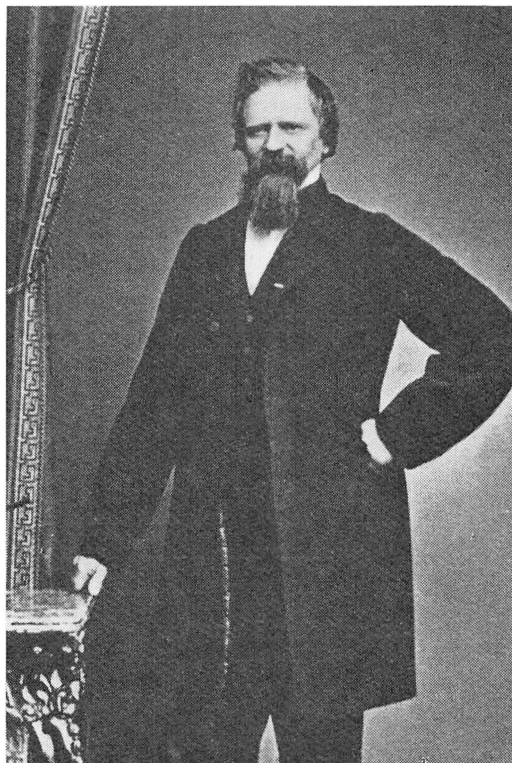
Strax efter det slesvigholstenske Oprørs Udbrud i 1848 forlod Frandsen sit Hjem i Holbæk og red paa egen Hest til det Slesvigske for der at melde sig som frivillig til Tjeneste ved det imod Flensborg fremrykke-

de active danske Arme Corps under General v. Hedemann. Den beredne Frandsen blev af Generalen strax ansat til Tjeneste ved 2den Garde Husar Escadron, under daværende Ritmester Marcher, og den øvrige Del af Felttoget forrettede han derpaa Menig Husars Tjeneste ved Escadronen, og det ikke blot til Ritmesterens fuldkomne Tilfredshed, men saaledes, at Regimentet søgte at erhverve ham for Armeen i en Officers Stilling. –

Til dette Øjemed gennemgik han derfor en fuldstændig Cavalleriskole og blev under det andet Felttog i 1849, allerhøjest udnævnt til Lieutenant i Cavalleriets Krigsreserve.

I denne Egenskab blev han i Efteraaret 1849 ansat som Ordonantsofficer ved den 2den Infanteri Brigade som jeg den Tid havde den Ære at commandere, og det er fra den Tid og indtil idag, at jeg har lært Lieutenant Frandsen personlig at kjende og skatte. – Foruden en Ordonnantsofficers vanlige Tjenesteforretninger, tildelte jeg ham det specielle Hverv, at varetage Brigadekvarterets locale Anliggender og at have Tilsyn ikke blot med Brigadestabens Cavallerie Ordonnantser, men tillige med dets hele, ikke ubetydelige Train. Den Orden og Diciplin, som Lt. Frandsen paasaa og fremmede, udøvede ogsaa under hele Felttoget en saa ønskelig Virkning, at den geraadede Brigaden til Ære, saavel paa Als (som Brigaden forlod i Sommeren 1850), som senere, under Marchen

Premierløjtnant Ludvig Frandsen, 20. 2. 1815 – 14. 10. 1887. En halv snes år efter Treårskrigens afslutning oprettede han et teglværk ved Tåstrup på Sjælland. Få år efter overtog og drev han yderligere et jernstøberi.

til Isted og under Opholdet i og uden for Staden Slesvig.

Den 25. Juli 1850, Slaget ved Isted, var i Sandhed en Hædersdag for Lieutenant Frandsen. Under en fjendtlig Brigades aldeles uventede Flankeangreb paa Landsbyen Over-Stolk og paa Divisionen Schleppegrells og min Brigades Stabspersonale vare disse Staber, adskilte fra deres Tropper, komne i en kritisk Stilling.

Brigadens fire Batailloner og 2 Kanoner vare avancerede langt fremad og i Fægtning med Fjenden, dels ved Isted, dels ved Gryde Skov, og deres femte Bataillon var i den bagved liggende Landsby engagerede med Fjenden, medens Divisionens Reserve var endnu betydelig tilbage fra denne. Ved de fornævnte Staber fandtes ikkun: 1 Compagni, som Dækning for et 3:12 pundig Batteries 6 kanoner – henved $\frac{1}{2}$ Escadron Dragoner og en lille Afdeling Ingenieurtropper, – hvilken Forstyrrelse dette Angreb foraarsagede og hvilke store Tab Armeen led ved samme, især paa Officerer, hvoriblandt General Schleppegrell og min Stabschef Captajn Kranold er bekjendt, men mindre bekjendt er, at under dette Angreb, og altsaa i kort tid, blev tre Heste skudt under Lt. Frandsen, uden denne et Øjeblik tabte sin Besindighed, men ved Aandsnærværelse formaaede paa en fjerde Hest at ende det tilsidst for de danske Vaaben sejrige Slag. Den første Hest blev skudt

under ham, da han holdt ved min Side, og de to andre, da han og efter at han paa General Schleppegrells personlige Opfordring forsøgte med nogle faa Dragoner at fordrive de fjendtlige Jægere der laa bag et levende Hegn ved en dyb Grøft. – Som vel fortjent udnævntes Lieutenant Frandsen til Ridder af Dannebrog under 6te October 1850. Senere er han avanceret til Premierlieutenant og ansat ved 4de Dragon Regiment, som i Vinter paa grund af Krigsforholdene har indkaldt ham til Tjeneste, han har imidlertid, hom Syg, maattet hidtil undlade at give Møde. – Som jeg erfarer, agter han nu at gjøre dette og jeg ønsker derfor, at hans legemlige Kræfter maatte holde Ligevægt med hans tjenstlige Iver og Lyst til at tjene sit Fædreland i Farens Time. –

Kjøbenhavn den 26de Januar 1864
August Baggesen
Generalmajor

Fra min tyske skoletid 1907-15

AF INGEBORG POULSEN

Fru Ingeborg Poulsen, Åbenrå, fortæller – som altid veloplagt – erindringer, denne gang spredte træk fra skoletiden, dels om vejen fra hjemmet på Nørremølle til skolen, dels om arbejdet og oplevelser i Snogbæk skole.

Efterhånden som årene går, er der færre tilbage af dem, der havde hele deres skoletid i den tyske skole før genforeningen i 1920. Den tid har vel også været oplevet forskelligt afhængigt af lærerkræfterne. Jeg mindes mine otte år i Snogbæk skole, især da de sidste fire under en arrig og hidsig lærer, som en ond tid, hvor jeg altid var bange.

Første april 1907 begyndte jeg som seksårig i Snogbæk skole. Den første dag husker jeg ikke så nøje, men lad mig først fortælle om skolevejen. Min to år ældre søster Rigmor har vel taget mig ved hånden, og vi er gået op ad Nørremøllebjerget, som den gang var meget mere stejlt og stenet, forbi den gamle bøg, der forgrenede sig et stykke oppe, så der blev som en lille stue, hvor vi ubemærket kunne sidde og se ned på folk, som færdedes på vejen. Det var nu ikke mange, dengang blev man hjemme ved arbejdet og gik kun, når der var særligt ærinde. Biler husker jeg slet ikke.

Vi gik op gennem Sandes gård, Alexander Leonhardt hed manden og han var kommuneforstander. Hans kone var meget gigtsvag, og mor sendte os tit ind med asparges og jordbær til hende, så gik hun over det hvidskurede gulv og hentede kager til os med de forkrøblede hænder. Der var ikke flere huse ved den vej, som kaldtes »Owsifoét« Det var en smal vej kantet med levende hegn af hvidtjørn, hassel og enkelte hyld og benved,

som på Sundeved kaldtes »Skorrewaptræ«. Det havde røde bær med gule kærner og de trekantede grene brugtes af mange til blomsterstativer. Der var også brombærranker, og af vilde blomster var der nok flest mælkebøtter og skarntyder.

I jordbærtiden plukkede vi de vilde jordbær og trak dem på strå til mor, eller vi faldt for fristelsen og puttede dem alle i munden på én gang til en himmerigsmundfuld. Guldspurvvene byggede reder i det tørre græs, og hvor var det morsomt at vide en fuglerede – vejen brugtes mest som markvej og var tit meget pløret.

Vi gik i tunge træsko lavet efter mål hos Jes Hejsel i Sottrupskov. Først når det var tørt, måtte vi gå i støvler og sko, så vi skrabte i vejen for at se, om det da nu ikke snart støvede.

Om vinteren blev der skovlet sne, og jeg husker et år sneen lå så højt, at vi kunne gå helt oppe over hegnet, og tit plumpede vi dybt i. Jeg havde engang fået et par sorte snørestøvler med høje laksnuder og galocher som passede til, købt hos skomager Petersen i Sønderborg, ham med det grønne filtforklæde. Jeg havde støvlerne på til skole i streng frost. Mine fødder var iskolde, så jeg syntes ikke, jeg kunne gå længere og lagde mig ned på vejen, men Rigmor skældte ud og hev i mig, så jeg kom da hjem og led store kvaler, da mor ubetænksomt men i bedste mening puttede mig i varmt vand, og så kom jeg i seng, mens de andre løb på skøjter på dammen.

En sommerdag i et heftigt tordenvejr slog lynet ned i vejen få meter bag os og vi blev meget bange. Bagefter så vi en sort plet i vejen. En dag luntede en grævling over vejen – også den forskrækkede os.

Snogbæk Skoles 1. Klasse 1913.

Fra venstre: Jens Sørensen, Jens Frederiksen, Thomas Lorensen, Hans Sørensen, Chresten Staugaard, Katrine Hørlyk, Anna Callesen, Sofie Cordsen, Hanne Clausen, Erika Lassen, Jørgen Markussen, Christian Philipsen, Mathias Andersen, Anton Arnold, Hans Markussen, Heine Heikendorf, Jørgen Andersen, Claus Petersen, Lærer Frederiksen, Annemarie Thomsen, Ingeborg Hansen, Johanne Heikendorf, Catha Poulsen, Maren Markussen, Sofie Cordsen, Hansine Kjer, Guntha Lei, Adelheid Hymøller, Søren Kjer, Christian Sørensen, Nis Lorensen, Hans Christian Lei, Lorens Lei, Bertel Wilhelmsen, Christian Paulsen, Anne Lyck, Anna Frederiksen, Anna Jepsen, Dorthea Lei, Helene Petersen, Marie Paulsen, Meta Lorensen, Christine Clausen, Anna Fangel, Luise Kjer.

På tyve minutter kunne vi nå skolen. Vi kunne også gå en anden vej, den kaldte vi »Ovenom«, og den tog en halv time. Så kunne vi følges med kammeraterne til Snogbæk mejeri. Der var jeg engang inde for at købe smør, men de kunne ikke give tilbage, for de havde kun 100 marksedler og 1000 marksedler.

Nærved boede hjørneskomageren. Han passede værkstedet, og hans kone havde butik; der købte vi vore grifler med fint mønstret papir omkring, og vi kunne solde og købe for to penning bom, og gik det højt

en »Bierwurst«. Hos bager Hollænder købte vi for fem penning chokolade med creme. I bageriet afleverede vi mors æg til Odense ægforretning. Da hændte det, at vi kunne få en klump flormelis.

Skolen var en gammel gulstensbygning. Fra et vindfang kom vi ind i en bred forstue med fliser på gulvet og knagerækker og træskohylder ved begge sider. Vi skulle bruge skiftesko, og de fleste brugte hjemmestyede kludesko. Der var to klasseværelser – storeskolen med en lærer og lilleskolen med en lærerinde. Vi var 46 i min klasse – ind-

delt i tre afdelinger, så nogle skrev og regnede, mens andre blev hørt.

Jeg havde fået et sort laktornyster, et fint poleret lyst og mørkebrunt træpenalhus med riller til grifler, blyant og penneskraft og rum til penne og viskelæder, og en tavle med linieinddeling til bogstaver på den ene side; på den anden var der røde tern til tal. En tavleklud og svamp fuldendte udstyret.

Bøgerne skulle vi købe på skolen. Der var gamle skolepulte med blækhus og rum til bøgerne, og på bænken var der plads til fire. Drengene sad på den ene side af midtergangen og pigerne på den anden. Det var en æressag at holde sig på de øverste bænke. Under den allerbageste bænk groede snerler op ved fodlisten, og vi hægede om den lille have. Huset må have været fugtigt, for hele gavlen var beklædt med blikplader. Gulvene blev ikke vasket, men smurt med en slags olie, som bandt støvet, men det lugtede ikke godt.

Der blev fyret med koks i en stor jernkakkellovn. Et skab indeholdt de få ting, vi havde til undervisning, i storeskolen var spanskrøret; lærerinden slog kun med linal i hånden, når hun fandt det nødvendigt. I begge klasseværelser var der store billeder af kejser Wilhelm den Anden med pikkelhue og slængkappe på den ene skulder.

Min første lærerinde hed frk. Matzen. Hun var en ældre gråhåret dame med sort silkeforklæde og lange gule tænder, og hun lugtede af kaffe om morgenen. Hun boede på skolen, og vi syntes, at det var morsomt, når vi måtte hjælpe hende i lejligheden. Efter kort tid flyttede hun til Huholt på Als, hvor nogle piger besøgte hende.

En tid lang havde vi en frk. Seifert, hvis to kønne søstre lærte os tyske sanglege for derved at få os til at snakke tysk på legepladsen, men det blev nu ikke til meget. Derefter fik vi den unge frk. Ida Petersen, uddannet på Augustenborg seminarium.

Min første læsebog hed »Die Fiebel«. Der var et billede af et pindsvin, og hun lærte os

at sige i kor mange gange »Das ist ein Igel«. Så kom tavlerne frem og vi skulle skrive et i, idet vi talte »auf ab auf«. Dyrenes navne lærte vi efter billeder på samme måde. »Det hed Anschauung«. Jeg tror ikke, der var nogen, der lærte tysk hjemme, det var jo fjendens sprog.

Til jul havde lærerinden indøvet krybbe-spil, og vi var klædt ud som engle og Knecht Ruprecht (julemanden), skulle sige vers op og synge på tysk. Forældrene var med. Jeg husker lysene skinne i mors briller og var glad, hun var med, selv om hun slet ikke forstod tysk. Far og mor gik også med til eksamen hvert år. De måtte se vore hefter, og jeg var så bange for at svare forkert. Håndarbejderne var lagt frem. Vi syede først en klud med forskellige sømme, strikkede så en rødbrun bomuldstrømpe, hvor skaftet var lige så bredt, som foden var lang, syede derefter en særk, hvor der var sat ærmer i med et spjæld og med halslinning, som vi hæklede blonder om. Intet af alt dette kunne bruges til noget.

Disciplin i skolen

Efter fire år i lilleskolen kom fire år i storeskolen. De gik med daglig angst og bæven. Det var som om lærer Frederiksen kun var ude på at fange os. Han gik tit ud i timen og satte en til at holde ro, men det var jo umuligt. Pludselig så vi hans ansigt over den matte rude. Så for han ind og gav alle der sad yderst på bænken en lussing, idet han bandede: »Kreuz Millionen Blitz Donnerwetter noch einmal«. Denne svada brugte han tit og gik det højt, føjede han til: »Der Kuckuck soll dich holen«.

Raumlehre var mit værste fag. Da jeg havde glemt den pytagoræiske læresætning, fik jeg en lussing, så lærerens varme hånd rev mit hår i uorden, men jeg fik lært: »Das Hypotenusenquadrat ist gleich den beiden Kathetenquadraten zusammen«, og jeg må sande, at hvad man får banket ind i hovedet

– det sidder. Lærer Frederiksen havde en underlig måde at gøre nar af dem, der ikke kunne svare. Han bankede tit med en hård kno på panden og sagde på sit alsingerdansk »Buh, bæh, do est så klách som syv tombe«.

Det eneste dansk vi havde i skolen var fire ugentlige religionstimer. Da snakkede Frederiksen tit alsingerdialekt. Jeg husker endnu han sagde: »Haj Josef vidst va Potifars kuen va for jen, så haj han ok gie hind et spark og såj: ve do se do kømme herut din skidt quind«. Om morgenen pegede han en ud: » Du kannst beten«, og vi gik til det med angst og bæven. Da en dreng lidt for hurtigt i fadervor sagde: »Du som er i himlen« snerrede Frederiksen – »Dusemej, va er det for en Dusenmej«. Der var ikke megen andagt ved det.

Drengene fik tit klø af spanskrøret, så skulle de komme hen til katederet og han kommanderede »Bück dich«. En af de store drenge stak engang hovedet ind mellem lærerens ben og vippede ham over i kulkassen; det endte med brev til præsten, som var øverste skolemmyndighed.

Læreren forlangte ubetinget ro i klassen. Tit blev nogen sat uden for døren, når de havde hvisket sammen. Vi skulle helst sidde med foldede hænder på bordet. Påklædningen var den gang meget anderledes end nu. Drengene havde knælange stramme bukser og jakke eller matrosbluse, lange sorte strømper og korte snørestøvler, om sommeren bare fødder. Enkelte havde »svikkelhoes«. Man strikkede et kort stykke strømpeskraft og lod hveranden maske falde, så kunne det trækkes ud til en lang luftig strømpe, hvor man så anbragte hælen forskellige steder i posen.

Pigerne havde altid forklæde på. Min sidekammerat havde høj halslinning og lomme i kjolen, og deri husker jeg, at hun havde »Klisterkage«, når de havde bagt rugbrød. Det var afskrabning af dejtruget blandet op med hvedemel. Det fik vi aldrig hjemme, så da tiggede jeg en stump. Vi tænkte ikke så meget på hygiejnen og bed tit af hinandens

mad, eller når nogen havde et æble: »Må æ få e kras?« (kærnehuset).

Vi var de første i skolen, som havde strikkede sweaters, jeg tror vi fik dem til jul 1907. Vi indførte også halvstrømper om sommeren.

Ufortjent skolefri

Pigerne gik otte år i skole, drengene skulle gå ni år. En af mine kammerater husker fra efteråret 1915: »Frederiksen blev med at læse avisen om tyskeres sejr. Det passede når posten kom i anden time. En dag var han meget forsinket og lugtede af øl. Frederiksen bebrejdede ham dette, men posten mente da, han godt kunne tage en øl i Snogbæk kro i denne særlige anledning. Hvad det da var? »Jo, tyskerne havde taget 90.000 russere til fang«. »Men så skal vi da have flaget op og holde fri«.

For en sikkerheds skyld sendte han nu en dreng hen et sted, hvor man skulle kunne se, om flaget var oppe ved Sottrup skole. Drengen kunne nu ikke se det, men kom tilbage og fortalte, at det var oppe, og skolen fik fri. Dagen efter var Frederiksen rasende over at være taget ved næsen og kaldte det »politisk demonstration«. Han tog drengen og hans far med til præsten, når han sådan havde løjet, var han ikke værdig til at blive konfirmeret. Pastor Bertelsen fik dog tingen jævnet, så han blev konfirmeret.

Drengens far blev indkaldt som soldat, og som »Meldereiter« red han rundt og kontrollerede blandt andet, om folk havde pas med. En aften mødte han lærer Frederiksen på vejen, og denne havde ikke pas med. Soldaten beordrede ham til at følge med til vagten i Ballebro, så han måtte følge hesten, og så igen gå den lange vej tilbage. Efter den episode lod han drengen passe sig selv, og det sidste halve år blev han aldrig hørt.

Da Frederiksen havde rusket smedens søn i øret, så der kom en revne ved øreflippen, måtte han selv hen og bede om forladelse.

Det var en afveksling, da vi skulle samle orm af lærerens æbletræer, så lærte vi om æblevikleren, og drengene tog nogle med ind i klassen, hvor de kravlede rundt.

I sangtimerne sang vi mange tyske skønsange flerstemligt. Så satte Frederiksen sig tit på bordet foran en for at kontrollere, om man kunne holde stemmen ved at spille den anden på violin lige ind i øret på en.

Mange havde stambøger med i skolen, dem jagtede læreren, for at læse, hvad der var skrevet. Han blev vred, da Rigmor havde skrevet: »Der findes i verden ej kønnere læ, end under det danske bøgetræ«. En dreng havde skrevet af efter kalenderen: »Held den som har en fyldt pokal og notabene evner den at tømme« og så videre. Da blev Frederiksen helt rasende og råbte: »Das ist ja die reine Aufforderung zum Trank«, og spyttede fløj drengen i ansigtet, men han tørrede det af med sit jakkeærme.

Frederiksen fik tuberkulose og var i lang tid på sanatorium. Da fik vi en ung lærer fra Femern, som slet ikke kunne dansk, men vi havde jo mærkværdigvis fået det tyske lært, og vi fik en fredeligere tilværelse. Frederiksen kom imidlertid tilbage til skolen igen, og da krigen kom i 1914, var det ikke morsomt. Han læste hver dag for os af avisen om tyskernes fremgang, vi skulle hejse flaget og synge »Siegeslieder«, og så fik vi fri.

Kejser Wilhelms fødselsdag den 27. januar var en årlig fridag, blot skulle vi møde en time for at synge. Eftermiddagen før havde de hjemmetyske børn pyntet klassen og bundet guirlander med røde papirusroser om kejserens billede. De mødte i søndagstøj, mens vi kom i det sædvanlige med forklæde på. I 1915 kiggede min sidekammerat op og ned ad mig og sagde: »Nå, har du ikke givet dig endnu«? Læreren vogtede nøje på vore munde, at vi ikke lavede om på ordene og sang »skidt Vaterland« i stedet for »Lieb Vaterland« eller andre »forbedringer«. Gik det godt, følte vi os som helte.

Glæden skulle vi bestemt finde hjemme; der legede vi i have og lo og med de unge folk på gården. Min faster på aftægten holdt skole for os og lærte os at læse og skrive dansk. Hun fortalte historie, og vi skulle lære kongerækken. Vi sang af den blå sangbog, jeg husker særlig: »I gamle dage der var engang«, og så hørte vi om kong Skjold. Vi sluttede med en aftensang, og det var stemningsfuldt, når himlen var luerød bag Sandes mark at synge: »Der står et slot i vesterled tækket med gyldne skjolde«. Jeg kan takke faster for, at jeg senere på højskolen kom på bedste danskhold.

Konfirmation i krigens tegn

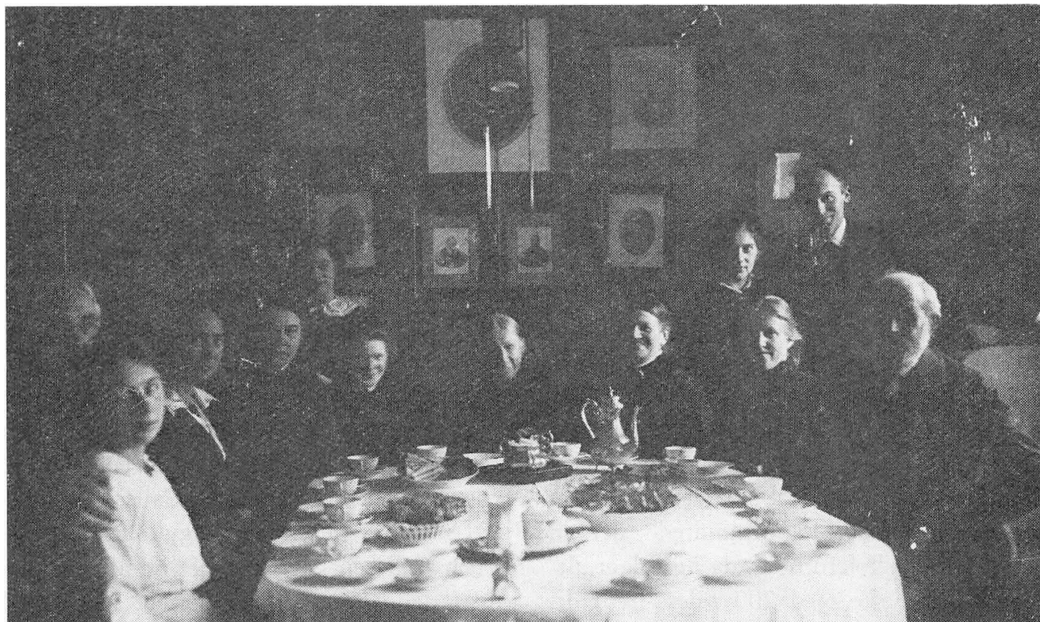
Skærtorsdag i 1915 blev jeg konfirmeret i Sundeved frimenighedskirke. Jeg skulle møde i skolen, når mine kammerater gik til konfirmandundervisning hos sognepræsten. Frederiksen sagde: »Jørgen Eriksen er ingen præst, han er kun en laie«.

Jeg gik til forberedelse onsdag og lørdag eftermiddag. Det tog en time til Sottrup station, så med det lille Broagertog på fjerde klasse til Stenderup, og så var der igen et stykke vej at gå. Det var mørkt, da jeg kom hjem.

Min konfirmationskjole var af hvid uld med silkebroderi, og andendagskjolen, en lille sort- og hvidtørnet dragt, sort stråhat med rød fløjlsrosenranke, havde vi skrevet efter fra varehuset »Wertheim« i Berlin. Jeg havde sorte strømper og sorte støvler med laksnuder.

Min konfirmationsdag var en oplevelse. Vi var fem konfirmander. Højtideligheden i kirken gjorde indtryk på mig. Hjemme holdt vi en beskeden familiefest. Krigens tryk tyngede ellers humøret. Alt var rationeret og jeg husker min søster kom rejsende nordfra med et rugbrød, men der var også tulipaner.

På gården havde vi nu mad nok. Da vi blev fotograferet ved kaffebordet, skulle lagkagen stå, så vi da kunne se, at vi havde en

Billede taget af Ingeborg Poulsens søster Agnete ved den første konfirmation Skærtorsdag 1915. Fra venstre: Konfirmanden, hendes far, Chresten Hanssen, Nørremølle, frk. Egholm, søstrene

Gudrun og Rigmor, Johanne Andresen, faster Marie, konfirmandens mor, Misse og Johan Andresen, Ullerup. Bagved pastor Jørgen Eriksen og hustru.

»Strieftåt«, og til middagen var der suppe, steg og dessert med flødeskum. Dagen efter fik jeg lang kjole på og håret sat op med hårnåle, og så var pigen hjemme. Mine kammerater i sognekirken havde alle sorte konfirmationskjoler. Så spredtes vi for alle vinde, og jeg mistede forbindelsen med dem, hver var optaget af sit.

Da jeg i 1955 kom til at bo på Åbenrå station, fik jeg lyst til at opsøge dem, jeg kunne finde. Vi blev atten og fik en fornøjelig fest, dansede og opfriskede gamle minder og trængsler med al den udenadslæren. Da generalsuperintendent Kaftan holdt overhøring i kirken, skulle vi kunne fyre salmer udenad, det har vi gavn af nu, vi kan huske mange. Frederiksen sagde engang, at da han var dreng havde han lært Schillers »Das Lied von der Glocke« udenad, men det var jo utænkeligt, at nogen kunne gøre det nu. Vi var dog tre piger, som lærte digtet, og det allermeste husker jeg endnu.

Vi blev opdraget til pligtmennesker. Skolebøgerne, som vi dengang ikke holdt af, kasserede vi straks, når skoleåret var omme. Senere har jeg fået fat i en »Liederheft« og læsebogen Kinderfreund, Lesebuch für einfache Schulverhältnisse«, opdager jeg den hedder.

Jeg havde lyst til at vise min mand »Owsifoét« og skolen, så vi cyklede derud. Skolen var solgt til privatbeboelse. Børnene blev nu hentet til det palads i Sottrup, som kaldes »Nydamskolen«, og under de frie danske forhold har børnene endda fået lov til selv at dekorere bygningerne udvendig.

Men »Owsifoét«? Vi fandt et lille stykke grøn markvej, der fortabte sig i et traktorspor på en stubmark. Hvor var bjerget, hvor lynet slog ned, og hvor var mine levende hegn og den skolevej, som jeg kendte så godt gennem otte år? Alt var ryddet og opdyrket markjord, men det billede, som jeg har for mit indre øje, kan ingen tage fra mig.

Bog anmeldelser

Grøde i lokalhistorien – og et vildskud

Der er stadig en glædelig interesse for lokalhistoriske arbejder. Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig har i sin skriftserie ofret et dobbeltheft på Løgumkloster (hefte 34–35 årgang 1976/77). Tidligere har man ofret hefte 26 (årg. 1972) på en afhandling af Jürgen A. Wissing om klosteret, og hefte 29–30 (årg. 1974) på en afhandling af dr. rer. pol. Nicolai Haase om Løgumkloster i det 18. århundrede, det vil sige kirke- og skoleforhold, og nu følger altså et dobbeltheft med 200 sider, hvor dr. Haase fortsætter med at skildre de økonomiske, sociale og trafikale forhold i Løgumkloster i det 18. århundrede. Tilsammen udgør de tre afhandlinger en vægtig skildring af Løgumklostets historie.

Dr. Nicolai Haase skildrer med kyndighed alle erhvervsgrene fra landbrug til håndværk og fabrikation, og vi får de sidste faser i udviklingen med, endogså udenfor Løgumklostets grænser, f.eks. hvor vi får Meta Tønder præsenteret som den sidste kniplerske nævnt ved siden af Cathrine og Hansigne Lorenzens bestræbelser i Ballum. Vi får også at vide, at Harro Marquardsen og hans søskende var de sidste ejere af vandmøllen, der anses for at stamme fra hertug Hans-tiden. Det er gedigent arbejde.

Det samme kan desværre ikke siges om Heimatkundliche Arbeitsgemeinschafts behandling af Åbenrå bys historie, som man i dette nummer vender tilbage til for tredje gang, men under den misvisende titel »Zur Diskussion um die Apenrader Stadtgeschichte«. Det er Gerd Callesen, der får lov til at sætte punktum med sit tredje indlæg i denne sag; hans artikel fremtræder som en stillingtagen til min artikel »Hjemmetysk historiepynteri« i Sønderjysk Månedsskrift, august

1976. Imidlertid tager han overhovedet ikke stilling til en eneste af de konkrete anker, jeg fremførte imod hans kritik. Hans artikel handler i stedet om en pjece, som jeg skrev i 1934 på opfordring af Christmas Møller, der også sørgede for dens udgivelse samt dens genoptryk i 1935. Pjecen havde titlen »Den danske nazisme i kritisk belysning«. Sin vane tro fordrejer Gerd Callesen referatet i stedet for at citere fuldgyldigt.

Når Callesen gør så meget ud af min pjece fra dengang, er begrundelsen, at jeg med min »konservativ-reaktionære ideologi« er en slags bevis på, at en sådan ikke automatisk førte hjemmetyskerne (!) til nazisme, men at nazismen og liberalismen har et fælles massegrundlag i småborgerskabet. Hele pyramiden er med andre ord bygget på en enkelt person og det postulat, at han (jeg) repræsenterer den konservativ-reaktionære holdning i stedet for den liberale, – et karakteristisk eksempel på den forskruede form for nymarxistisk »bevisførelse«.

Hvis man genlæser min artikel om »Hjemmetysk historiepynteri« og min antinazistiske pjece og sammenligner med Gerd Callesens kommentarer og mangel på samme, vil man forstå, at han prostituerer sig som historiker, og at Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft, der har Gerd Callesens far som Schriftführer, kompromitterer sig ved at give Gerd Callesen ordet tredje gang og dermed betragte »debatten« som afsluttet. Skal det være tysk mønster?

»Glimt af Løjt sogns historie«

Jes M. Holdt har med et beskedent forord og under den fordringsløse titel »Glimt af Løjt sogns historie« udgivet et lokalhistorisk

stof i afsnit, der tidligere har været holdt som foredrag og været offentliggjort i artikelform. Det er synd, at forfatteren ikke har gjort sig den ulejlighed at omarbejde stoffet med henblik på bogformen. Nu er der for mange gentagelser til, at man ret kan nyde fremstillingen. Men Holdt kender sin egn, og han går ikke uden om det mindre behagelige, f.eks. ringeagten overfor uden-sogns folk. Når en bondesøn i gamle dage havde fundet sig en brud, spurgte man

»Egnen omkring Vojens«

Det er en fornøjelse at tage denne lokalhistoriske bog i hånden. Den hedder lidt ubestemt »Egnen omkring Vojens«, men har undertitlen »En sønderjysk kommunes historie – Tiden indtil 1864«. Vojens kommune, som den her bliver behandlet, er først kommet til verden ved kommunesammenlægningen i 1970. Den omfatter følgende kirkesogne: Vojens-Jegerup, Vedsted, Skrydstrup, Nustrup, Oksenvad, Sommersted, Magstrup og Hammelev. Ved sammenlægningen fik kommunen et indbyggertal på 16.346, godt og vel det dobbelte af, hvad sognene havde i 1864, da fremstillingen slutter.

Det er den første »storkommunale« lokalhistorie, men det vil nok fremtidig blive det normale, at en lokalhistorie samler sig om en kommune i stedet for om et sogn. I hvert fald har det løftet denne bog over sogneplanet, at forfatteren har kunnet behandle en hel egn, ikke blot en enkelt borg, men en gruppe af borge, ikke blot en enkelt vej, men en vifte af veje, ikke blot en enkelt kirke, men en egns kirker.

Det er blevet en ualmindelig helstøbt bog, fordi den er skrevet af en enkelt forfatter, lektor, dr. phil. H. V. Gregersen, og det har kun kunnet lade sig gøre, fordi han i forvejen i sit forfatterskab har behandlet så forskellige emner, at han nu hjemmevant kan bevæge sig fra det ene område over i det andet. Da

først: Er hun a æ slægt? Hvis ikke: Er hun a æ sogn? Og hvis heller ikke dette slog til, sagde man: Ja, så må hun da ha en grov del pæng! – Men i nabosognene var Løjt kendt for sine mange tiggersker, »bejkunner«, og med en vis skadefryd lod man de stolte løjtjinger høre, at de var fra »æ bejkunsogn«.

Med den slags lune betragtninger krydrer Jes M. Holdt sin bog, og hans nære forhold til egnen giver bogen en varm undertone, der forplanter sig til læseren.

Gregersen desuden har sans for overblik, sammenhæng og udviklingslinier, er resultatet blevet en fremragende lokalhistorie.

Dertil kommer, at Vojens kommune er et spændende område, hvor hovedvejene nordfra er blevet presset sammen omkring vadestederne Immervad og Vester Immervad, et vejpas mellem Ribe åsystem i vest og Haderslev og Hoptrup tunneldale i øst. Vojens blev så at sige et vejkryds mellem de nord-syd-gående veje og så forbindelserne fra øst til Ribe. Det opfordrede til borgbyggeri, og voldsteder fortæller i dag, hvor borge blev lagt, men forbavsende mange, også af de større, er ukendt i historien. I Vojens kommune er der dog tre borge med historie, Tovskov, Revsø og især Tørning, der i Lembek-slægtens tid blev centrum for styret af hele det nordlige Sønderjylland. 1428 overgik området til Ahlefeldt-slægten, som i 1494 solgte Tørning til kong Hans.

Efterhånden blev vægten forskudt fra Tørning til Haderslev. Det gjaldt især fra 1525, da hertug Christian (senere kong Christian III) fik residens i Haderslev, hvorfra han gennemførte reformationen i 1526, i sin del af Ribe stift dog først 1528. Skellet gik gennem Vojens kommune, der blev reformeret i 1526 bortset fra Nustrup og Skrydstrup, der lå i Ribe stift, så reformationen her først blev en realitet i 1528.

Tørning len levede videre som et kirke-

ligt administrationsområde, Tørning lens provsti, som iøvrigt kunne fortjene mere end den ene linie, hvormed det bliver nævnt i bogen. Verdsligt blev herlighedens forfald understreget, da Tørning nedbrændte 1597. Tørning mølle og ladegård blev skilt og kom i strid om en vejret, men mølleren tabte og blev tvunget til i 1753 at anlægge den vej, der nu skærer sig igennem borgbanken.

Gamle skel lever videre længe efter, at man tror dem slettet. Vesteramt og Østeramt, efterkommere af Tørning len og Haderslev len, levede videre i et modsætningsforhold, som f.eks. kom til udtryk, da Laurids Skau i 1861 fik oprettet Haderslevs amts landboforening, fordi den nordslesvigske landboforening aldrig rigtig slog igennem i Østeramtet.

Der dannedes nye skel, da Sønderjylland vågnede til national bevidsthed. Da kunne danske bønder samles, som det blev stærkt fremhævet netop på Vojenseggen, hvor man førte an i flere henseender, således i 1842, da Gram herreds sandemænd og sognefogeder ville ophænge en mindetavle i tinghuset som tak for sprogreskriptet af 1840, medens myndighederne ville modsætte sig det. Striden om mindetavlen blev den første store mærkesag i den nationale vækkelses historie, men var samtidig en social kamp mellem embedsmand og bonde.

H. V. Gregersen kan det hele. Trafikalt, erhvervsøkonomisk, socialt, administrativt, kirkeligt og nationalt belyser han Vojenseggen i den større sammenhæng på en måde, der røber den øvede pædagog.

Det betyder naturligvis ikke, at der ikke kan gøres indvendinger. Svagest er afsnittet om stednavne. Gregersen har overset, at der i Kolsnap optræder en mark med navnet Adelby, hvilket må antages at markere, at der engang har ligget en by, central for udflytterbyerne Nustrup, Skrydstrup, Uldal osv. Lert nævnes ikke, skønt navnet antagelig hører til det ældste navnestof på egnen. Jerstal tolkes som »Jarlstald«, der angives

at minde om fjerne tiders gudsdyrkelse, men uden den forklaring, at det oldnordiske stalleforuden stald også betød alter. Som det står, må man tro, at landsbyen har navn efter en stald. Og så savner man forøvrigt en forklaring, der lader jarl glide ind i en religiøs sammenhæng. Gregersen følger stednavneforskerne i deres afvisning af Torsbjerg som et kulnavn, skønt det er usandsynligt, at en privat mand har lagt navn til et bjerg, der faktisk er et højdedrag. For resten er det sjældent, at bjerg optræder med personnavn som forled, så Torsbjerg kan mere passende placeres som et sidestykke til Vojens, der formodentlig betyder Odins vi eller Odins sø.

Gregersen har leveret en interessant rekonstruktion af de to forsvundne kirkesogne Nybøl og Arvad, men hans teori om, at de hovedsagelig er forsvundet på grund af en klimaforværring må nok have et spørgsmålstegn. De to kirker registreres o. 1450 som øde. Forud gik en række kampe om Tørning. 1351 belejrede Valdemar Atterdag Tørning, der imidlertid blev undsat af den holstenske greve. Belejringen og undsætningen gentog sig i 1372. I 1422 var det Erik af Pommern, der belejrede Tørning, men de holstenske undsætningstropper slog danskerne ved Immervad. De to kirker er netop forsvundet i området mellem Tørning og Sønderå med Immervadstederne, og baggrunden er formentlig disse kamphandlinger. Hvis forklaringen havde været en klimaforværring, var det nok gået ud over andre sogne også og ikke netop disse to, der egentlig lettere skulle kunne tåle den tiltagende nedbør end mere vandlidende egne.

Det er en misforståelse, at sejlsadsen fra Kristiansdal til Haderslev Dam foregik ad Teglholt-kanalen. Denne kanal bragte vand fra Tørning til Kristiansdal, og sejlmuligheden til dammen var ældre.

Der må også sættes et spørgsmålstegn ved Savsevejen, der forklares som Sakservejen og udlægges som det oprindelige navn

på Hærvejen. Spørgsmålstegn og indvendinger kan dog kun give anledning til debat, men ikke rokke ved den anerkendelse, der må blive dette fornemme lokalhistoriske arbejde til del.

Bogen er udgivet af P. J. Schmidts bog-

»Dybbøl sogns historie«

Dybbøl har indskrevet to datoer i Danmarks-historien, den 18. april, da tyske tropper i 1864 løb skanserne over ende, og den 5. juni, da danske tropper i 1848 afslog et tysk angreb. Sejren ansaas for saa betydningsfuld, at man næste aar udskød kongens underskrivelse af grundloven til den 5. juni 1849, hvorved den kom til at markere aarsdagen. Da det tyske fremstød skete den 5. juni, fordi det denne dag var den hannoverske kong Ernst Augusts fødselsdag, saa man kunde camouflere troppeaktiviteten som en fødselsdagsparade, kan man nok sige, at den danske grundlovsdag har sin specielle historie, og at den er knyttet til Dybbøl.

Det er egentlig uforstaaeligt, at Dybbøl først har faaet sin sognebog nu. Til gengæld tør det siges, at »Dybbøl sogns historie«, der nu er udgivet af »Det lokalhistoriske udvalg« (sognepræst Marius Storgaard, handelsoverlærer Jens Lampe, førstelærer Aksel Hansen og museumspædagog Inge Adriansen) med sine 600 sider i stateligt udstyr vejer til i den lokal- og nationalhistoriske litteratur. Det er ikke et almindeligt sogns historie, der her fylder op.

Marius Storgaard har skrevet om kirken, kirkegaarden, kirkens forvaltning, præstegaarden, præsterækken og aandskultur og kirkeliv gennem tiderne begyndende med magi og solkult, ialt en fjerdedel af bogen.

Jens Lampe har taget sig af skoler og lærere, af Sandbjerg, Dybbøl Mølle, erhvervs-livet og sammen med andre bidragsydere har han behandlet gaardenes historie.

Aksel Hansen har gennemgaaet sognestyre og andre øvrighedsforhold, sociale tilstande

trykkeri i Vojens, der markerer sin 75 årsdag med dette værk, hvis overskud går til et veldædigt legat. Man kan kun sige til lykke med en fødselsdag, der bliver festligholdt på den måde.

o.l., og Inge Adriansen har berettet om krig og hverdag fra 1848 til Genforeningen.

Foruden de fire udvalgsmedlemmer har bl.a. museumsinspektør Jørgen Sletebo bidraget med et kapitel om forhistorien, ligesom Hans Kæstel, Ingeborg Biering og Mary Nielsen har ydet bidrag til bogen.

Hvad der gør størst indtryk er naturligvis det stof, der skiller Dybbøl fra andre sogne. Desværre er der ikke en samlet fremstilling af skansebyggerierne, som jo blev improviseret under Trearskrigen, derefter planlagt systematisk men kun delvis gennemført før 1864, og fra 1865 anlagde tyskerne da de skanser, som man ser rester af i dag, heri indbefattet den saakaldte Kongeskanse. De tyske skanser blev sløjftet igen allerede i 1880'erne. Emneregisteret giver heller ikke tilfredsstillende henvisning til den spredte omtale af skanserne.

Men vigtigere end at se skanseproblemet fra myndighedernes side er det vel, at man her faar lejlighed til at leve med i befolkningens syn på skansearbejderne. Side 187 ff. citeres pastor Bülow's neutrale indførelser derom i embedsbøgerne. Side 364 faar vi uddrag af en dagbog, der er ført af gaardejer Henrik Hansen, Trovshøjgaard (farbror til H. P. Hanssen-Nørremølle):

10. marts 1861: Vi har i lang tid været foruroligede ved rygtet om krig og skansernes opkastelse her hos os. Den 7. kom løjtnant Koføed til Sønderborg for at lede befæstningen her, og han har i de sidste dage været her oppe for at afstikke skanserne. De har foruroliget os meget og har ogsaa vist, at vi ligger et af de værste steder, tæt under deres skanser... Gud forbyde, at de nogen-

sinde maa blive brugt.

17. april 1861: Idag begyndte de at skanse i Pouls lykke overfor Langlykken, den, som gør os mest skade, dersom der bliver krig. Gud i himlen give, at det aldrig maa ske!

Den 18. februar 1864 blev Trovshøjgaard afbrændt og jævnet med jorden. Fra krigen fortæller dagbogen om de daglige gøremaal og krigens gang i den blanding, der har karakteriseret livet. Da krigen var forbi, var Henrik Hansens marker gennemskaaret af løbegrave og overstrøet med granater, og han naaede kun at faa udbygningerne gerejst, da der kom byggeforbud, fordi den tyske regering vilde opføre et nyt befæstningsanlæg. Da gaarden var usælgelig, maatte han med sin familie (efterhaanden 11 børn) bo i nogle karlekamre i den ene udlænge.

Under den fransk-tyske krig i 1870 var man forberedt paa, at de nye fæstningsanlæg kom i brug. 17. juli 1870: Hans Kolsen rejste i aften til Danmark. De rejser bort alle, som er militærpligtige. 23. juli: I dag skød prøjserne de første skarpe skud fra skanserne, jeg ved ikke, om det var prøveskydning eller efter et skib, som krydser derude. 25. juli: I Sønderborg venter de stærkt, at de skal blive angrebet i nat. 26. juli: Vi havde en bange nat. 9. september: Jeg fik i morges brev fra pastor Bülow. Han var helt modløs og havde opgivet troen paa vor genforening med Danmark. Dog dette haab vil vi endnu ikke opgive, men stole paa, at saa længe der er lov og tro paa liv, er der ogsaa haab. Vor gode Gud kan snart forandre det igen.

Henrik Hansen døde i 1916, 93 aar gammel. Han oplevede altså endnu en krig, den, der skulle gøre Genforeningen til en realitet.

Fra Trearskrigen offentliggøres uddrag af en anden dagbog, skrevet af gaardejer Hans Peter Petersen, ligesom man har genoptrykt pastor Karstensens optegnelser fra 1848-50, der tidligere er publiceret i Sønderjyske Aarbøger 1902, og pastor Bülows erin-

dringer fra 1864. Pastor Bülow (søn af generalen) mistede baade sit embede, sin kone og sit hjem; han spurgte efter krigsskadeerstatning, men blev henvist til prøjserne, idet loven derom kun gjaldt Nørrejyllands beboere. »I saa henseende kom jeg fuldt ud til at dele lod med Dybbøls beboere. Uagtet de danske militære havde afbrændt byen, uagtet der skete taxation forinden, saa henvistes de til at anlægge sag, hvilken de tabte ved Højesteret, »da de ved fredsslutningen var kommet til at høre til Tyskland!« Det var takken for deres tro danske sindelag!«

Ved Wienfreden i 1864 var det blevet aftalt, hvorledes erstatningssagerne skulde ordnes. Det gav ialt 716000 mark til beboerne i Dybbøl sogn. Henrik Hansen, Trovshøjgaard, fik f.eks. 23 682 mark.

Hverken krig eller problemer med skadeserstatningen kunde dog rokke danskheden i Dybbøl, der blev afstivet af de danske præster, som kom til sognet takket være Sandbjergs ejere, den danske Reventlowslægt, der havde patronatet over kirken.

I den dansk-tyske nationalitetskamp mærker man sig Arthur Reventlow, der var med som frivillig paa dansk side i Trearskrigen, men derefter som amtmand i Tønder 1850-60 gik for at være blakket, hvorfor han blev forflyttet til Bordesholm i Holsten, men ogsaa tyskerne betragtede ham som nationalt upaalidelig.

En anden skikkelse mellem de to grupper er rektor Peter Kæstel, der udgik fra et stærkt dansk hjem, men under paavirkning i skolen var ved at glide over til tysk side. Af hans redegørelse fremgaar ikke, hvad der bragte ham tilbage til hjemmets arv.

En strammere redaktion og et bedre register vilde have gjort Dybbølbogen mere værdifuld, og det er forbavsende, at man kan udgive en saadan sognebog uden et sognekort. Men der er megen god læsning i denne bog, der har bud langt ud over sognets grænser.

Bjørn Svendsen.

Chr. Stenz: Grænselandets sprog. Grænseforeningens årbog 1977

Sprog og nationalt sindelag er langtfra altid sammenhængende, men sproget er alligevel en yderst vigtig faktor i grænselandets brydninger, kulturkamp om man vil. Det er derfor glædeligt, at netop pens. viceskoleinspektør Chr. Stenz i Grænseforeningens årbog 1977 har givet et kort, populært og tankevækkende rids af sprogudviklingen i de dansk-tyske grænseregioner. For siden han som ung lærer i mellemkrigstiden kom til Ladelund i Sydslesvig har han med stor interesse fulgt den faktiske sprogudvikling. Og han har ikke blot været en nøgtern observatør af f.eks. sprogforholdene i de engang så fattige og ret isolerede mellemslesvigske landsogne. Han har også haft sans for de mange sproglige krydderier og anekdoter. Og fremstillingen i »Grænselandets sprog« giver kun en brøkdel af de sproglige iagttagelser og anekdoter i hans arsenal. I det hele taget skylder Chr. Stenz os faktisk en regulær udgivelse af de mange ofte meget morsomme og underfundige sønderjyske historier og anekdoter.

Ikke mindst de mange herlige eksempler

Nordelbingen

Det er lykkedes at halvere prisen på »Nordelbingen«, en rigt illustreret slesvig-holstensk årbog, der behandler emner fra kulturhistorien i bredeste forstand. Den udgives for Gesellschaft für Schleswig Holsteinische Geschichte af et udgiverudvalg, der består af professor, dr. Olaf Klose, dr. Ellen Redlefsen og dr. Rudolf Zöllner.

på blandingssprog er nok en messe værd.

Den lille bog fører den sproghistoriske udvikling helt frem til vor tid og omtaler derudover nogle af de nyere undersøgelser af den sønderjyske sprogudvikling, deriblandt Søren Ryge Petersens bog om sprogforholdene i Agtrup. Han slutter med at konstatere, at vel er det danske sprogområde blevet formindsket betydeligt i århundredernes løb, men ikke så meget, at der er grund til at være nedtrykt. Især ikke, når man tænker på de store kulturelle og sproglige terrængevinster, der er opnået i Sydslesvig. Han er heller ikke kulturpessimist med hensyn til det vesttyske fjernsyns indflydelse i Nordslesvig, frygter ingen forskydning af sproggrænsen mod nord. Og dette synspunkt har han nok ret i. Vi bliver næppe tyskere af at se vesttysk fodbold eller McCloud på ZDF. »Grænselandets sprog« er ikke noget digert videnskabeligt værk, men som publikation er det en nyttig og stimulerende introduktion til sprogproblematikken og sprogdebatten i det dansk-tyske grænseland.

Anders Ture Lindstrøm

Skønt selskabets medlemmer får bogen med rabat, var der kun få aftagere, og man har derfor søgt at vække interessen ved at udsende et gratis prøveeksemplar til medlemmerne. Det har givet så stor tilgang, at medlemsprisen, der ellers – afhængig af omfanget – ligger mellem 35 og 42 DM, har kunnet sænkes til 20 DM.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN.

3. marts. I Niblum på Før stillede 50 strå-

tækte huse under fredningsbeskyttelse for at sikre bykernens oprindelige udseende. I Garding i Ejdersted vil kommunerådet ud-

bygge et bestemt område i byen ene med stråttækte huse.

Landet Slesvig-Holstens indbyggertal ventes i følge en ny planlægningsprognose fra 1975 til 1985 at falde fra 2,51 mill. indbyggere til 2,39 mill. og yderligere til 2,35 mio. i 1990.

Sydslesvigsk Forening i Husum amt med 1153 medlemmer har i det forløbne år holdt 71 distriktsmøder, som sammen med andre arrangementer blev besøgt af ialt 9.635 deltagere.

4. *marts*: Sydslesvigsk Forenings samlede medlemstal er ved begyndelsen af 1977 opgjort til 21.396 mod 21.495 ved samme tid i fjor.

8. *marts*: Med et udbud af billige byggegrunde vil Flensborg by søge at standse udflytningen til omegnskommunerne, hvilket hidtil er resulteret i en befolkningsnedgang fra ca. 96.000 til 91.700.

10. *marts*: Bonn-administrationen har bekræftet, at der ydes et byggetilskud til Duborgskolen på 3,5 mill. DM.

For at hindre en voksende tilgang af tyske og ikke dansktalende medlemmer beslutter Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger, at tilskud til enkeltforeningernes interessegrupper fremtidig beregnes efter, hvor mange medlemmer der henholdsvis går eller har gået i dansk skole.

I Sydslesvigs danske skoler søges faget samtidsorientering i højere grad benyttet til en form for hjemstavnsundervisning herunder også de særlig mindretalsforhold.

Sydslesvigsk Vælgerforenings landsstyrelse beslutter med henblik på kommunevalget i Slesvig-Holsten den 5. marts 1978 at udpege rådmand Hans Olav Christensen, Flensborg, som koordinator af valgkampstaktikken i tiden frem til valget.

11. *marts*. Husum skibsværft har siden værftets grundlæggelse i 1949 leveret ialt 63 ski-

be med en samlet tonnage på 43.250 brutto-registertons til danske redere.

I Vanderup starter en ny dansk børnehaven med 22 børn. Forældrene har selv indrettet børnehaven i en tidligere lærerbolig.

Danmarks Radio har ansat redaktør Frode Kristoffersen, tidligere Bonn, som medarbejder under Radio Syd med bopæl i Kiel.

15. *marts*: Kappels berømte »sildegærder«, der stammer fra det 13. århundrede, overtages nu af byen med henblik på fremtidig bevarelse.

Statistikken over skoleelever i det tidligere Sydtønder amt viser, at opførelsen af en dansk realskole i Nibøl, som forældrerådene ved områdets danske skoler har ønsket, næppe kan realiseres, oplyser skoledirektør Chr. Thorup Nielsen på et møde i Nibøl.

Bygningen af det dansk-tyske fremskudte dige kan næppe forventes at komme i gang i år, oplyser en talsmand for landbrugsministeriet i Bonn, som først den 3. marts har anmodet udenrigsministeriet i Bonn om at indlede forhandlinger med København.

19. *marts*: Der oprettes en særlig ungdomsgruppe under Sydslesvigsk Vælgerforening med sekretær Peter Johansen, Flensborg, som formand.

24. *marts*: Flensborg Avis betegner i en leder Fremskridtspartiets forslag om i finansloven at beskære bevillingerne til Sydslesvig på 117 mill. Kr. med 57 mill. kr. som et helt urealistisk spareforslag og opfordrer partiet til en diskussion med de danske sydslesvigere om, hvad der vil ske, dersom bevillingerne reduceres som anført.

24. *marts*: Vikingeskibet i Haddeby Nor skal hæves til sommer, og der er afsat 5,4 millioner DM til arbejdet, oplyste ministerpræsident Gerhard Stoltenberg under et informationsbesøg på Gottorp-museet.

Kruså Byggeforening, som gennem årene

har opført 104 huse og ydet hjælp til yderligere 84, fusioneres med Slesvigsk Kreditforening.

26. *marts*: Mens året 1975/76 rent indkomstmæssigt hører til landbrugets »fede« år, må der for indeværende regnskabsår forudses en indkomstnædgang på 10 pct. oplyser landbrugsminister Günter Flessner.

Sydslesvigsk Forening i Sydtønder amt, som tæller 1290 medlemmer, gennemførte i det forløbne år 129 arrangementer med ialt 8902 deltagere eller 70 deltagere i gennemsnit pr. møde.

27. *marts*: Sydslesvigsk Forening i Gottorp amt, som har 2692 medlemmer, vælger som afløser for pastor Hans Parmann, postfunktionær Andreas Lorenzen, Damholm, som ny amtsformand. Organisationens 366 arrangementer samlede 24.484 deltagere.

Uå Foriining for Nationale Frashe's generalforsamling i Risum oplyses, at 95 pct. af indbyggerne i Risum-Lindholm talte frisisk omkring århundredskiftet; i 1972 taler 69 pct. stadig frisisk.

30. *marts*: Dr. Otto von Habsburg, søn af den sidste østrig-ungarske kejser, Karl IV, understreger i et foredrag i Flensborg Vesteuropas afgørende indflydelse på Sovjetunionen. Et direkte valgt EF-parlament vil få stor betydning, men Vesteuropa skal ikke i en krisesituation forvente hjælp fra USA.

Kultusminister, professor Walter Braun bekræfter landsregeringens fortsatte interesse i såvel fremtiden for den pædagogiske højskole i Flensborg som en teknisk højskole.

Siden 1949 er der til etablering af flygtninge og hjemstavnsfordrevne inden for landbruget anvendt 965 mill. DM., hvilket sikrede 19.500 flygtninge med mere end 80.000 familiemedlemmer selvstændige land brug. Alene i 1976 er der anvendt 26 mill. DM. til etableringsformål for flygtningeland mænd.

NORD FOR GRÆNSEN

1. *marts*: Sønderjyltands amtsråds undervisnings- og kulturudvalg foreslår at forhøje tilskudet til det tyske bibliotek i Åbenrå med 10.000 kr. til ialt 100.000 kr.

I sportsfiskerkredse i Tønder udtales frygt for, at et fremskudt dige vil medføre en vandstandssænkning på omkring 1/2 m., således at hele den nedre Vidå vil blive tørlagt.

Direktør Siegfred Svane og Danmarks geologiske undersøgelser vil registrere de eksisterende gamle helligkilder i Sønderjylland.

Landeværnet, som i 1976 har haft et udlån på 1,7 mill. kr., vælger som afløser for lærer Jens Refslund Poulsen, der har været formand i 14 år, gårdejer Bahne Nicolaisen, Østerholm, St.- Jynde vad som ny formand.

3. *marts*: I følge en Observa-undersøgelse aflyttes Radio Syd af mellem 100.000 og 130.000 lyttere, der gennemsnitlig lytter to gange daglig.

7. *marts*: Trafikudvalget under Sønderjyltands amtsråd foreslår en kollektiv trafikordning for Sønderjylland med faste minutfangange for 29 busruter tilpasset intercitytog. Der overvejes desuden en lokal jernbane fra Bramminge via Tønder til Sønderborg.

11. *marts*: På grundlag af en Observa-valg-analyse mener Der Nordschleswiger at kunne konstatere, at sammenligningen mellem amtsrådsvalget i 1974 og folketingsvalget 1977 tyder på tyske reserver i kommuner, hvor det tyske mindretal normalt er svagt repræsenteret.

15. *marts*: Den nye Vidåsluse ved Tønder, som automatisk sikrer den ønskede vand-spejlshøjde i den øvre Vidå, vil i følge professor Niels Kingo Jacobsen bidrage til at af-

bøde de ulemper, de seneste års vandsænkninger har givet for en del af Tønders gamle, piloterede huse.

Haderslev kommune er utilfreds med, at egnsudviklingsmidlerne er strøget som følge af ændringer i egnsudviklingsområdernes grænser. Sammen med andre ramte østkystkommuner vil man protestere imod afgørelsen, oplyser borgmester H. C. Carstensen.

En hverveaktion i forbindelse med folketingsvalget for bladet Der Nordschleswiger har foreløbig givet 112 nye abonnenter.

16. *marts*: Lykkes det ikke i de kommende år at finde nye elever, nærmer tidspunktet sig, da der ikke vil være elever nok til bevarelse af den tyske privatskole i Jejsing, oplyste formanden for skolen gdr. Martin Sørensen. Skolen har i år 19 elever, men kun to nytilmeldelser til næste skoleår.

En efterskole for læseretarderede vil blive startet i Emmerske ved Tønder. Skolen får plads til 42 elever pr. årgang i 8.-10. skoleår. Skolen vil ud over Sønderjylland dække Sydjylland og Fyn.

17. *marts*: Lukningen af den tyske skole i Jyndevad kan skabe vanskeligheder for opretholdelsen af Det tyske Hus. Man vil nu undersøge mulighederne for at sikre bevarelsen af et tysk samlingssted. Bund deutscher Nordschleswiger i Tinglev kommune tæller 1116 medlemmer.

Tidligere folketingsmand Hans Schmidt, Oksbøl, hævder i en polemik med Der Nordschleswiger, at det ikke ville have været unaturligt, om Erhard Jakobsen i 1973 havde tilbudt ham opstilling på sin partiliste, men at Hans Schmidt, dersom han var blevet valgt, ville have genanmeldt Slesvigsk Parti og trukket sig ud af samarbejdet med Centrum-Demokraterne.

Der ventes en hård international konkurrence, når det fremskudte dige udbydes til licitation. Entreprenørfirmaer fra alle EF-lande vil have mulighed for at deltage.

18. *marts*: Slesvigsk Parti i vestkystkommunerne vil gøre krav på en af de to spidskandidater ved næste års amtsrådsvalg. I givet fald vil man danne en fælles S.-liste vest.

22. *marts*: Sønderjydsk Idrætsforening kunne ved udgangen af 1976 notere 117.900 aktivitetsmedlemmer, hvilket er godt 17.000 flere end året før.

23. *marts*: Sønderjyllands amt har med 48 amtskommunale og kommunale medarbejdere pr. 1000 indbyggere det laveste antal kommunalt ansatte i Danmark.

Den nye leder af Jugendhof Knivsbjerg, dr. Ekkehard Krüger, mener, at institutionen bør være mere åben, og at også andre end lige netop aktive i de tyske organisationer bør være opmærksomme på det, der arrangeres på Knivsbjerg.

24. *marts*: Det vesttyske forbundslandsministerium anbefaler nu i en indstilling til udenrigsministeriet i Bonn, at der optages forhandlinger mellem de to lande om afslutning af en dansk-tysk overenskomst om digespørgsmålet, fremgår det af en rapport fra den danske ambassade i Bonn til ministeriet for offentlige arbejder.

30. *marts*: Formanden for Åbenrå og omegns købmandsforening, Hans Schmidt, Kliplev, er dybt skuffet over handelsminister Ivar Nørgaards holdning til grænsehandelen. Det er ikke som antydnet af ministeren tredøgnreglen, der er noget i vejen med, men den daglige vinimport som følge af prisforskellen.

Det tyske bibliotek i Åbenrå, som i 1976 havde et samlet udlån over samtlige biblioteker på 230.000 bind, har brug for yderligere en biblioteksbus og desuden for udvidelser af bibliotekerne i Haderslev, Tønder og Sønderborg.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grønlandets liv Grønlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

CHECK KONTO

De har hørt om det penge-
løse samfund... det er noget
med checks... det er noget
nemt... noget der holder
orden i det økonomiske.
Tal med banken
- de taler Deres sprog.

SYDBANK

- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, fri Idræt og
svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og
kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd
og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48 Bent Brier

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S

Vestergade 14, 6500 Vojens
Telf. (04) 54 12 26

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Ladelund Landbrugs og Mælkerikole

Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

KREDIT FORENINGEN DANMARK

*Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn*

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.
E. Lund Christiansen, Bredgade 4,
6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Niels Sterum.

5 mdr. kursus januar–maj. Korte kursus juni–november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Telf. (04) 74 33 25, kontor mandag–fredag kl. 10.30–13.00.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

TRY HØJSKOLE

9530
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{3}$ • VOJENS

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale. Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN